

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ДИЗАЙНУ І МИСТЕЦТВ
Факультет «Дизайн»
Кафедра «Графічний дизайн»

Лисенко Ольга Олександрівна

**ОСОБЛИВОСТІ ДИЗАЙНУ ШРИФТУ
НА ОСНОВІ САКРАЛЬНИХ СТАРОДРУКІВ УКРАЇНИ XV–XVI СТ.**

Кваліфікаційна робота на здобуття СВО «Магістр»
зі спеціальності 022 Дизайн
ОПП «Дизайн візуальних комунікацій»

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ О. О. Лисенко

Науковий керівник: Іваненко Тетяна Олександрівна
кандидат мистецтвознавства, доцент

ABSTRACT

O. Lysenko Design Features of a Typeface Based on the Sacred Early Printed Books of Ukraine (14th–16th Centuries) — Qualification work on the rights of the manuscript.

Qualification work for a Master's Degree in the specialty 022 Design, educational program "Visual Communication Design". — Kharkiv State Academy of Design and Arts. Kharkiv, 2025.

The work is devoted to the study of the distinctive features of type design based on sacred early printed books of Ukraine dating from the XIV to the XVI centuries. Drawing on the research of Ukrainian historians, art historians, and designers who examined the development of Ukrainian book printing during this period — including Ya. Isaievych, Ya. Zapasko, I. Ohienko, B. Gudziak, P. Klymenko, I. Dudnyk, D. Klochko, H. Kovalchuk, M. Riznyk, and V. Herasymchuk, the work outlines the historical context of Ukrainian book production of the XIV–XVI centuries, the emergence of printing in Ukraine, the transition from manuscript to printed typefaces, and the typographic features of sacred books of that era. While most existing studies focus either on book publishing in general or on the characteristics of textual typefaces (ustav and half-ustav), the subject of decorative typefaces remains largely unexplored. In particular, this applies to the vyaz typefaces used in page headings of Ukrainian sacred manuscripts and early printed editions of the XIV–XVI centuries.

The author examines the features of decorative and textual typefaces found in four sacred Ukrainian books of the XIV–XVI centuries: the Kyiv Psalter (1397), the Peresopnytsia Gospel (1561), the Lviv Apostolos (1574), and the Ostroh Bible (1581). The work includes a comparative analysis of manuscript and printed typefaces. Digital typefaces based on historical forms of vyaz and half-ustav: Ascetic 2D, KalinkaMalinka, Zahar, and Skaryna 2017 Title are also reviewed. Based on the described characteristics of historical and contemporary fonts, the author carries out a comparative analysis of manuscript, printed, and digital typefaces.

The aim of the work is to identify the distinctive features of type design based on sacred Ukrainian early printed books of the XIV–XVI centuries. Since the study of historical sacred typefaces requires a comprehensive understanding of the production of liturgical books in the examined period, a system of tasks was developed to achieve this aim. The work reviews historical and scholarly sources on the topic; identifies the typographic features of typefaces based on sacred Ukrainian early prints; determines the graphic characteristics of digital typefaces created on the basis of vyaz, ustav, and half-ustav; conducts a comparative analysis of manuscript, printed, and digital typefaces; formulates the concept of the design proposal; and presents the design proposal in the form of a digital typeface titled “Keliya.”

The applied research methods combine several relevant approaches in art-historical analysis: the historical-comparative method, methods of stylistic analysis and synthesis, systematization, data aggregation, and project-based graphic modelling. This comprehensive approach made it possible to trace the evolution of decorative typefaces in their cultural and historical context, identify the principles of form development, and reveal the characteristics preserved in contemporary digital interpretations.

The scientific novelty of the work lies in the study of the features of decorative typefaces (vyaz) based on sacred Ukrainian early printed books of the XIV–XVI centuries. The analysis of the application of vyaz and half-ustav in both historical and modern digital typefaces revealed the continuity of certain graphic traditions and their adaptability within contemporary visual practices.

The practical value of the research extends into the domain of graphic design and the Christian cultural heritage of Ukraine. It is defined by the potential application of the new digital decorative typeface “Keliya” in Regular weight, which includes Cyrillic and Latin writing systems, a set of diacritics, alternative forms, ligatures, and special symbols.

Keywords: vyaz, decorative typeface, type design, Christian culture, early printed books, manuscripts.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОГО КНИГОВИДАВНИЦТВА ТА ШРИФТІВ XIV–XVI ст. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	5
1.1 Огляд історичних та наукових джерел за темою дослідження	5
1.2 Методи дослідження	12
Висновки до першого розділу	14
РОЗДІЛ 2 ОСОБЛИВОСТІ ДИЗАЙНУ ШРИФТУ НА ОСНОВІ САКРАЛЬНИХ СТАРОДРУКІВ УКРАЇНИ XIV–XVI -XVI СТ.	15
2.1 Характеристика шрифтової графіки українських рукописів та стародруків XIV–XVI ст.	15
2.2 Огляд аналогічних дизайн-продуктів	21
2.3 Порівняльна характеристика історичних та цифрових шрифтів	24
Висновки до другого розділу	25
РОЗДІЛ 3 ПРОЄКТНА ПРОПОЗИЦІЯ: ДИЗАЙН ЦИФРОВОГО ШРИФТУ «KELIYA»	27
3.1 Ідея, концепція та процес ескізування проєктної пропозиції	27
3.2 Графічне рішення та технічне забезпечення цифрового шрифту «Keliya»	28
3.3 Дизайн спейсмену шрифту «Keliya»	29
Висновки до третього розділу	33
ВИСНОВКИ	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	37
ДОДАТОК А. Історичні джерела	40
ДОДАТОК Б. Аналоги та прототипи	45
ДОДАТОК В. Пошукові рішення	48
ДОДАТОК Г. Проєктна пропозиція	50

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Можливості для розвитку національної культури відкриваються тоді, коли люди вивчають своє минуле. Українським дизайнерам наразі відкрито багато можливостей, але водночас покладено і багато відповідальності: як за візуальну комунікацію всередині країни, так і за «обличчя» на світовій арені.

Частиною образу української нації наразі є релігійне питання. Вигнання Московського патріархату та утвердження автокефальної православної церкви України досі гостро постає майже у всіх містах країни навіть після офіційної заборони. В цю справу залучається як релігійна спільнота, так і просто свідомі громадяни, що виносить це питання для обговорення на рівні міжнародного суспільства. Водночас культура Київської Русі (або Русі-України) сприймається світом як російська: цьому активно сприяють російські митці.

У роботі досліджено особливості дизайну шрифту на основі сакральних стародруків України. Ця тема показує особливості церковної православної культури на території України та допомагає розробити дизайн шрифту, який буде частиною розвитку релігійної графічної мови; адже як кирилична система письма, так і створення книг (наприклад Остромирове Євангеліє, **Київський Псалтир** та ін.) отримали розвиток саме після приходу християнства на землі Київської держави, тож це можна вважати фундаментом українського графічного дизайну.

Мета дослідження: виявити особливості дизайну шрифту на основі сакральних стародруків України XIV–XVI ст.

Завдання дослідження:

- ~ дослідити історичні та наукові джерела за темою дослідження;
- ~ виявити основні графічні характеристики літер рукописів та стародруків України XIV–XVI ст.;

- ~ провести порівняльну характеристику рукописних, друкованих та цифрових шрифтів;
- ~ визначити концепцію проєктної пропозиції;
- ~ представити проєктну пропозицію у вигляді цифрового шрифту.

Об'єкт дослідження: дизайн цифрового шрифту.

Предмет дослідження: особливості дизайну шрифту на основі сакральних стародруків України XIV–XVI ст.

Хронологічні рамки дослідження: часові межі позначені періодом XIV–XVI ст.

Територіальні рамки: дослідження охоплює кордони України.

Методи дослідження представлені історико-порівняльним методом, методом стилістичного аналізу та синтезу, систематизації, методом агрегування даних та методом проєктно-графічного моделювання. В процесі проєктної діяльності застосовано метод комп'ютерного моделювання із використанням програм: FontLab, Adobe Illustrator.

Практичне значення: результати дослідження транслуються у сферу графічного дизайну та надають можливості для подальшого використання в освітньому процесі, наукових роботах та тематичних мистецьких роботах.

Публікації:

1. Лисенко О. О. Графічні особливості декоративного шрифту в українських сакральних стародруках XIV–XVI ст., *Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Інституції національної пам'яті та глобальне партнерство в збереженні культурної спадщини»* (подано до редакції 23.08.2025);
2. Лисенко О. О. Features of Typeface Design Based on Sacral Early Printed Books of Ukraine (XIV–XVI Centuries), *Міжнародний конкурс наукових робіт здобувачів вищої освіти «The future generation has a smart idea»* (диплом 2-го ступеня, подано до редакції 26.09.2025).

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що вперше:

- ~ проведено порівняльну характеристику рукописних, друкованих та цифрових шрифтів;
- ~ проаналізовано особливості застосування в'язі та півуставу як історичних, так і сучасних цифрових шрифтів, що дало змогу виявити стійкість окремих графічних традицій та їхню адаптивність у сучасних візуальних практиках.

Структура та обсяг роботи. Робота складається з титулу, анотації, змісту, вступу, трьох розділів, висновків, переліку використаних джерел (23 позиції), додатків з ілюстраціями (29 позицій). Об'єм основної частини дослідження складає 37 сторінок, повний об'єм з додатками 55 сторінок.

Дизайн-пропозиція складається з цифрового шрифту, рекламного супроводу у вигляді серії плакатів та спейсмену, презентації проєкту.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОГО КНИГОВИДАВНИЦТВА ТА ШРИФТІВ XIV–XVI СТ. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Огляд історичних та наукових джерел за темою дослідження

XIV–XVI ст. є важливим періодом в історії українського дизайну, адже саме тоді відбувався перехід від рукописної книги до першодруків. З цієї причини деякі мистецтвознавці у своїх теоретичних дослідженнях приділяють особливу увагу українським стародрукам XIV–XVI ст. Цією тематикою займалися такі мистецтвознавці, вчені і художники-графіки, як Я. Ісаєвич [21], Я. Запаско [6], І. Огієнко [13], Б. Гудзяк [3], П. Клименко [14], І. Дудник [4], Д. Клочко [15], Г. Ковальчук [16], М. Різник [19], В. Герасимчук [2]. Ці автори розглядають у своїх роботах загальні характеристики українського книговидавництва, особливості української церковної писемності, а також характеристики шрифтів окремих друкарень. Завдяки цьому існує можливість більш детально дослідити рукописи та першодруки на території України, що допоможе, відповідно до поставленої мети дипломної роботи, виявити особливості дизайну шрифту на основі сакральних стародруків України XIV–XVI ст.

Велику роботу з дослідження українського книговидання провів історик і громадський діяч Ярослав Ісаєвич. У своїй книзі «Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми» [21] він описує історично-культурний контекст та розглядає всі етапи становлення української книги.

У період XIV–XVI ст. території сучасної України поділено між різними державами, найбільше між Польщею та Великим князівством Литовським (Польсько-Литовський період). Через такий розподіл культурні процеси відбуваються нерівномірно, залежно від регіону, і поглиблюються локальні особливості. Ситуація починає змінюватися в середині XVI століття,

конфесійні та соціальні конфлікти, а також національно-визвольний рух сприяють новому культурному піднесенню, в тому числі й початку книгодрукування в Україні [21, с. 43-65].

Я. Ісаєвич спростовує думку, що період XIV–першої половини XVI століття ніяк не збагачує історію українського книговидання. У той час було створено багато переписів Євангелія та інших літургійних книг, де особливу увагу приділяли точному перекладу та правопису: «якщо текст сакралізувався по суті, то сакральною ставала і його мовна оболонка, отже, варіанти орфографії набували символічно-філософського значення» зазначає Я. Ісаєвич. Це підвищувало увагу до рукописання, а отже і до майстрів (книжників, переписувачів, редакторів, ілюстраторів) [21, с. 67-77].

Одна з найвідоміших рукописних книг того періоду — Пересопницьке Євангеліє. Також були створені Київський псалтир, Мукачівський псалтир, Ужгородський устав, Мінея та інші.

Звісно, розвивалася також і світська писемність, це були юридичні кодекси, книги судових та адміністративних записів, але вони несуть більше історичну цінність, а не мистецьку [21, с. 104-117].

Разом з Я. Ісаєвичем працював український книгознавець Яким Запаско. Результатом їх спільної праці є книга «Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні» [6]. В ній розгляд українського книговидання починається з появи друкарства на території України в XVI ст. З другої половини XVI століття друкарство поширюється на землях Східної Європи й врешті решт повністю заміняє рукописи. Цьому певною мірою сприяли церковні потреби, потреби освіти та громадських справ та світовий рівень розвитку [6, с. 25-27].

Цікавою частиною спільної роботи Я. Запаска та Я. Ісаєвича є зібраний каталог українських стародруків. В ньому представлені та детально описані перші друковані на території України книги, а саме львівський «Апостол» 1574 р., «Буквар» 1574 р., Острозька Біблія 1581 р. та ін.

Ще одним і, мабуть, найвідомішим дослідником українського книговидання є український науковець, політичний та церковний діяч І. Огієнко (або митрополит Іларіон). На його книгу «Історія українського друкарства» [13] посилаються багато з науковців, зокрема Я. Ісаєвич та І. Дудник. В своїй праці І. Огієнко розглядає не тільки книговидання на території України, але й загалом книги, які були друковані українською мовою до другої половини XVI ст. На українських землях в той період створювали лише рукописні, але не менш значні книги.

І. Огієнко починає своє дослідження з діяльності Швайпольта Фіоля, який був першим хто надрукував книгу, а саме «Осьмогласник», кириличним шрифтом у 1491 році; розглядає появу українсько-білоруських друкарень (адже на той період і українські, і білоруські землі значною частиною входили до Великого князівства Литовського) та переходить до історичної появи друкарства саме на території України. І. Огієнко пов'язує цей процес з підписання Люблінської унії у 1569 році: «Але справа різко змінилася зараз же по 1569 р., цебто по політичній Люблінській унії. <...>; Для заведення друкарства настав тоді відповідний час» [13, с. 120].

Багато уваги І. Огієнко приділяє діяльності І. Федорова (або І. Федоровича), як людині, яка перша заснувала друкарство в Україні. Поруч з цим, І. Огієнко зазначає, що «спроб друкування книжок до Хведоровича, певне, було більше, але ми про них мало знаємо» [13, с. 123].

Українське друкарство досліджує також Б. Гудзяк — митрополит Української греко-католицької церкви та український науковець. Він розглядає видавництво української сакральної літератури в XV–XVI ст. в контексті реформаційних рухів того часу (поява та розвиток протестантизму) та конфліктів Католицької та Православної конфесій. Він також зазначає, що рукописні книги XVI століття масово перекладені мовою, яка наближена до давньоукраїнського просторіччя [3, с. 140].

З появою можливості друку книг першим постало питання видання Біблії та богослужбових книг. Через високі ціни та рівень попиту світські

книги були надруковані за наявності спонсора. Тоді їх почали створювати в рукописному варіанті, але такі записи несуть історичну та літературну цінність, щодо оформлення вони поступаються церковним.

П. Клименко — український історик та архівознавець присвятив свою роботу вже не загальному дослідженню українського книговидання, а дослідженню графічного матеріалу шрифту. Однією з його праць є книга «Графіка шрифту в Острозькій Біблії» [14].

Острозька Біблія — це перше повне видання Біблії церковнослов'янською мовою на території України, яку опубліковано 1581 року. Це видання вважають одним з найважливіших кириличних стародруків, адже воно є «досконалим зразком друкарського мистецтва України кінця XVI століття» [14, с. 8].

П. Клименко зазначає про важливість дослідження шрифтів: «... установити суспільну цінність книги дає змогу передовсім її шрифт, а потім уже мистецька її окраса...». На прикладі Острозької Біблії можна дослідити, що українські першодруки були оформлені за каноном пізніх рукописів. Літери зі сторінок Острозької Біблії подібні до відповідних літер в українським півуставі XVI ст. Деякі з цих літер подібні навіть до скорописно-уставних літер у луцьких та інших волинських записових книгах 1560-1580 років [14, с. 8-14].

Найбільшу увагу П. Клименко приділяє дослідженню текстового шрифту і робить висновок, що шрифти острозької друкарні дуже відрізнялися від шрифтів з львівської друкарні, адже І. Федоров у львівському «Апостолі» використав свій московський шрифт, а шрифти для Острозької Біблії були зроблені в Україні.

Увагу на шрифти острозької друкарні звертає також український науковець та кандидат мистецтвознавства І. Дудник. В своїй статті «Шрифти острозької друкарні» [5] він комплексно розглядає весь шрифтовий асортимент друкарні — загалом 17 шрифтів: 11 кириличних та 6 грецьких. І. Дудник зазначає, що шрифти перших друкарень не мали назв, які були б звичні

сучасним дизайнерам. В той час шрифти зазивали за призначенням: «письмо псалтирне», «євангельське», «охайне» і т. д. [5, с. 32]

За описом І. Дудника, основний текст Острозької Біблії надруковано більшим острозьким курсивом (курсивом у роботі І. Дудника названо скоропис) та півуставом. Літери розроблено з урахуванням графіки літер пізніх рукописів. Цей опис текстових шрифтів збігається з дослідженням П. Клименка.

І. Дудник також працював над розглядом шрифтів львівської друкарні. Як було зазначено, на початку роботи львівської друкарні І. Федоров використовував півуставний шрифт зі свого московського видання «Апостола». У статті «Шрифти львівської братської друкарні 1591-1616 рр.» І. Дудник розглядає більш пізній період, зачіпаючи початок XVII ст. Він зазначає, що у 1590-х роках книги, видані у Львові, надруковані саме острозькими шрифтами.

Мистецтвознавиця та лекторка Д. Клочко в статті «Чому і як Київський Псалтир досі є петербурзьким експонатом» [15] розглядає більш ранній примірник української сакральної літератури — Київський Псалтир. Створений у 1397 році, він є справжнім витвором мистецтва: 230 аркушів, які були виготовлені з найякіснішого сорту пергаменту та оформлені 302 мініатюрами. Текстова частина оформлена згідно канонів того часу: основні текстові блоки написані уставом, а заголовки — однією з форм в'язі.

Загалом процес створення рукопису відбувався так: спочатку на листах пергаменту, складених у зошити, писали текстові частини - цей процес був довгим, і міг займати кілька років; потім листи оздоблювали ілюстраціями, що теж тривало довго; і вже потім, готовий твір зшивали у книжковий блок і покривали дошками-палітурками. Авторка також наголошує, що над текстами працював писець Спиридоній, хто ж працював над ілюстраціями залишається невідомим, але вважається що вони працювали разом, адже загальна композиція сторінок виглядає гармонійно і навіть великі мініатюри розміщено так, щоб не заважати сприйняттю тексту [15].

Хоча Київський Псалтир є пам'яткою української сакральної літератури та староукраїнської мови, а на останній сторінці є напис «...писана в граде в Києве», наразі книга вкрадена і часто представляється як «пам'ятник московской письменности» і зберігається в Санкт-Петербурзі. Існує також факсимільне видання Київського Псалтиря [15].

Ще однією дослідницею у галузі книгознавства є українська вчена Г. Ковальчук. У своєму посібнику «Рукописні книги та стародруки» вона розглядає всі історичні етапи розвитку світової писемності, зачіпаючи і XIV–XVI століття на українських землях. З визначних рукописів того періоду Г. Ковальчук згадує Київський Псалтир 1397 р. та Пересопницьке Євангеліє 1561 р., і хоча Пересопницьке Євангеліє написано на сторінках з пергаменту, історикиня зазначає що «у XV–XVI ст. у галузі книжкової справи сталися відчутні зрушення: з'явилися нові осередки книгописання, відбувся поступовий перехід від пергаменту до зручнішого й значно дешевшого матеріалу – паперу» [16, с. 30-31].

Як текстові шрифти для рукописів використовували устав та півустав, а для заголовків — в'язь; але з появою друкарства, коли літургійна література стала друкованою, а рукопис поширився серед світської літератури та документації, в рукописних текстах все більше переважав скоропис [16, с. 55-60].

Великий вклад у вивчення українських шрифтів зробив графік та шрифтознавець М. Різник. Якщо більшість вчених зазвичай досліджують шрифти, які з'явилися на сторінках першодруків, М. Різник приділив багато уваги дослідженню графічних особливостей рукописних шрифтів. У своїй праці «Письмо і шрифт» [19] він, окрім іншого, зазначає що на українську писемність значною мірою вплинула болгарська писемність. Рукописи XIV–XVI століття написані вже пізнім уставом, від раннього уставу він має досить багато відмінностей, наприклад: «висота літер найдавнішого уставу і середня їх ширина однакові; в уставі ж пізнішого часу літери значно вужчі і стоять досить близько одна до одної», також в пізньому уставі «верхні й нижні

частини літер (наприклад Н, Ж) приблизно однакових розмірів» і т.д [19, с. 91].

Мистецтвознавиця В. Герасимчук у праці «Від літери до цифри: світові нумерації в українських числівниках» [2] досліджувала не менш цікаве і значне питання — слов'янську систему числення. На сторінках стародруків сучасна людина не побачить звичних цифр, тому що арабська нумерація з'явилася на сторінках східнослов'янських стародруків лише у XVIII столітті. До цього ж система числення на території України була така як і у часи Київської Русі — абеткова, вона ґрунтувалася на літерах кирилиці або глаголиці. Сформувалася така система під впливом Візантії, де була поширена іонійська система числення (теж алфавітна, але з грецькими літерами) [2, с. 51].

В. Герасимчук зазначає, що «слов'янська система числення — десяткова, але не позиційна (тобто вага знаку не залежить від його місця серед інших знаків у числі); у ній кожний із розрядів числа має свій символ — літеру кирилиці або глаголиці. Нуля в цій системі немає, а для запису чисел використовували майже виключно малі літери. Числа писали і читали зліва направо від старших розрядів до молодших, однак значення від 11 до 19 мали особливий запис: спочатку писали літеру, яка позначала одиниці, потім велику -і- з крапкою, що вказувала на десятки (наприклад, п'ят-на-дцять, тобто «п'ять на десять»))» [2, с. 52]. Для того щоб в тексті не плутати літери і числа, над літерою, яка позначала число робили відповідний діакритичний знак у вигляді хвилястої лінії, який мав назву титло.

Отже, у спеціальній літературі, присвяченій українським стародрукам XIV– XVI ст. досліджено:

- а) етапи розвитку рукописів до появи друкарства в Україні;
- б) історичний контекст книговидання XIV– XVI ст.;
- в) співіснування рукописів і першодруків;
- г) графічні особливості шрифтів з львівської та острозької друкарень;
- д) графічні особливості рукописного пізнього уставу;

е) слов'янську систему числення.

Аналіз наукової літератури дозволив виявити, що дослідники приділили увагу текстовим шрифтам XIV– XVI ст., проте декоративні шрифти описані недостатньо.

1.2 . Методи дослідження

Використані у дослідженні методи є поєднанням декількох актуальних методів мистецтвознавчого аналізу: історико-порівняльний метод, методи стилістичного аналізу та синтезу, систематизація, метод агрегування даних та метод проєктно-графічного моделювання.

Історико-порівняльний метод у цьому дослідженні застосовано у процесі вивчення історичного та культурного контекстів створення пізніх рукописів та першодруків на території сучасної України. Розгляд історичного та культурного контекстів допоміг з'ясувати хронологію розвитку українського шрифтового дизайну XIV– XVI ст. та дослідити процес появи друкарства в Україні.

Метод *стилістичного аналізу* використано під час дослідження для того щоб визначити графічні особливості текстових шрифтів на сторінках рукописів та перших друкованих текстових шрифтів з львівської та острозької друкарень.

Метод *синтезу та узагальнень* у цьому дослідженні використано у процесі зіставлення результатів українських досліджень від різних науковців. Виявлено, що висновки щодо розвитку та особливостей українського друкарства збігаються та доповнюють одне одного у більшості зазначених науковців. Суперечностей у дослідженні одного питання не знайдено.

Систематизацію як метод дослідження використано в процесі розгляду ілюстративних матеріалів (таких як: зображення сторінок Київського Псалтиря, Пересопницького Євангелія, львівського «Апостола» та Острозької

Біблії), а також для візуального впорядкування прикладів текстових та декоративних шрифтів.

Метод *агрегування даних* в дослідженні застосовано під час збору, обробки та представлення інформації за темою дослідження — особливості дизайну шрифту на основі сакральних стародруків України XIV–XVI ст., для описового аналізу даних.

Метод *проектно-графічного моделювання* використано на фінальному етапі дослідження, в процесі графічної розробки цифрового шрифту, з метою візуалізації результатів дослідження шрифтів на основі українських сакральних стародруків XIV–XVI ст.

Отже, зазначені методи відповідають потребам збору, обробки, систематизації та представлення інформації за темою дослідження.

Висновки до першого розділу

Проведено збір наукової інформації щодо питання графічних особливостей шрифтів на основі українських сакральних стародруків XIV–XVI ст. В дослідженні розглянуто аспект історичного та культурного контекстів розвитку українських шрифтів та виявлено залежність етапів розвитку книговидавничої справи від соціальних та політичних процесів у суспільстві; досліджено процес появи друкарського мистецтва на українських землях та співіснування рукописних шрифтів з першими друкованими шрифтами; виявлено графічні особливості кириличних рукописних шрифтів та друкованих шрифтів львівської та острозької друкарень, а також розглянуто слов'янську систему числення, яку можна знайти на сторінках українських стародруків XIV–XVI ст.

Попри значний обсяг інформації щодо українського друкарства та друкованих текстових шрифтів, виявлено, що аспект графічних особливостей рукописних шрифтів отримав менше уваги від науковців, а питання

декоративних шрифтів (в'язі) на сторінках і рукописів, і першодруків розкрито в українських наукових дослідженнях недостатньо і лише поверхово.

Визначено методи дослідження, а саме: історико-порівняльний метод, методи стилістичного аналізу та синтезу, систематизація, метод агрегування даних та метод проєктно-графічного моделювання.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ДИЗАЙНУ ШРИФТУ НА ОСНОВІ САКРАЛЬНИХ СТАРОДРУКІВ УКРАЇНИ XIV–XVI -XVI СТ.

2.1 Характеристика шрифтової графіки українських рукописів та стародруків XIV–XVI ст.

У процесі дослідження шрифтової графіки українських рукописів та стародруків XIV–XVI ст. розглянуто такі історичні сакральні книги: Київський Псалтир (1397 р.), Пересопницьке Євангеліє (1561 р.), львівський «Апостол» (1574 р.) та Острозька Біблія (1581 р.).

Першим серед рукописів розглянуто Київський Псалтир (Рис.А.1), створений у 1397 році. Він складається з 230 аркушів, які були виготовлені з найякіснішого сорту пергаменту та оформлені 302 мініатюрами [15].

Текстова частина оформлена згідно канонів того часу: основні текстові блоки написані уставом, а заголовки — однією з форм в'язі. В основному тексті Київського Псалтиря немає великих літер, іноді їх місце на початку тексту займають буквиці — окремі літери, які навмисно зроблені надто великими (можуть займати близько 4 текстових строк), вони виконують скоріше декоративну функцію. Так само літери в'язі виконані суто заголовковими. Таке розділення шрифтів на маюскул (великі, або прописні літери) та мінускул (маленькі, або строчні літери) є притаманним для рукописів як на землях Східної Європи, так і у Західній Європі; об'єднання алфавітів відбулося лише у XV столітті [23, с. 95].

Основний текст Київського Псалтиря виконаний чорно-коричневим, контрастним до сторінки кольором; заголовкові тексти та окремі літери уставу виконані червоним або коричневим кольорами.

Хоча Київський Псалтир є пам'яткою української сакральної літератури та староукраїнської мови, а на останній сторінці є напис «...писана в граде в Києве», наразі книга вкрадена і часто представляється як «пам'ятник

московской письменности» і зберігається в Санкт-Петербурзі. Існує також факсимільне видання Київського Псалтиря [15].

Найвідомішим з українських рукописів є Пересопницьке Євангеліє (Рис.А.2). Саме на Пересопницькому Євангелії складають присягу українські президенти на інавгурації. Книгу створено 1556–1561 року на Волині, вага Євангелія складає 9 кг 300 г [18].

Текстове оформлення Пересопницького Євангелія хоча і відповідає тогочасним канонам, та є більш декоративним:

- в основних текстових блоках поєднано пізній устав та півустав [16, с. 31];
- на сторінках поєднано різні кеглі текстового шрифту;
- у великих блоках тексту можна побачити слова з прописними літерами (на відміну від ранніх рукописів);
- блоки з заголовками, які виконані письмом в'язь, мають велику кількість декоративних елементів, багато де вони оздоблені золотом;
- наявність лігатур в рядках в'язі;
- також в'язь в Пересопницькому Євангелії вужча ніж у ранніх рукописах;
- на полях деяких сторінок присутні текстові позначки, але вони гармонійно вписуються у композицію сторінок;
- текстові блоки відділені один від одного декорованими лініями, зазвичай червоними.

Загалом літери прописані або базовим чорним чорнилом, або яскраво червоним, або золотом. Буквиці теж часто оформлені фарбами та золотом.

Зараз Пересопницьке Євангеліє зберігається в Національній бібліотеці імені Володимира Вернадського, в Києві [18].

Львівський «Апостол» (Рис.А.3) вважають першою друкованою книгою на території України. Зміст львівського «Апостола» переважно повторює московське видання, над яким Іван Федоров працював раніше: це вибірка біблійних книг, або їх фрагментів [1].

За оформленням видання «Апостола» дещо схоже на рукописи: основний текст надрукований уставом, заголовки надруковані в'яззю, розроблено буквиці та ілюстрації [19, с. 91]. Та водночас наявні досить багато відмінностей:

- літери, надруковані уставом, мають однаковий нахил, точні розміри та меншу варіативність форм (в рукописах одну літеру можна знайти в декількох варіантах написання);
- друковані літери мають менший кегль, що дозволяє вмістити більше інформації на сторінку;
- в'язь в друкованому варіанті стала ще вужче та втратила деякі декоративні елементи, проте залишилася велика кількість лігатур;
- буквиці надруковані гравюрами, зроблені одного розміру та стилю;
- присутній друкарський знак, який використовував Іван Федоров — рука, яка тримає гілку.
- також надрукований герб міста Львова.

Все оформлення надруковано у двох кольорах: чорний та червоний (Рис.А.3), на відміну від рукописів, де сторінки прикрашали фарбами та золотом. Друк «Апостола» був зроблений за технологією того часу — литими літерами. Також знайдені рукописи XVII століття, які були переписані з львівського «Апостола» [21, с. 120].

Острозька Біблія (Рис.А.4) — це перше повне видання Біблії церковнослов'янською мовою на території України. Опубліковано книгу 1581 року. Це видання вважають одним з найважливіших кириличних стародруків, адже воно є «досконалим зразком друкарського мистецтва України кінця XVI століття» [14, с. 8]. Острозька Біблія складається з 628 аркушів, на звороті титульного аркуша — герб князя Острозького та вірш на герб [17].

Оформлення книги дещо схоже на надрукований раніше «Апостол»: основний текст надрукований уставом з нахилом, вузькі форми в'язі без декорованих елементів, обмежена колірна палітра: чорний та червоний, велика

кількість гравюр. Та все ж є деякі особливості, які вказують на вдосконалення друкарської майстерності:

- в книзі надруковано декілька кеглів уставу;
- літери основного тексту стали ще дрібніші, що збільшило кількість інформації на сторінках та сприяло пришвидшенню читання;
- більшість сторінок надруковані в дві колонки;
- декоративність в'язі залишилася лише завдяки лігатурам, додаткові елементи зникли зовсім.

Окрім цього, в друкованій книзі з часом з'явилося багато провієнцій, або власницьких поміток, писаних від руки. До нашого часу збереглося 350 примірників Острозької Біблії, один з них весь час знаходився в Острозі [17].

Усі основні текстові частини рукописів та першодруків були написані уставом та півуставом, для заголовків використовували декоративний тип письма — в'язь. На прикладі деяких літер в'язі, уставу та півуставу розглянемо, як змінювались графічні характеристики шрифтів в українських сакральних стародруках XIV–XVI ст.

1. В'язь

На ілюстрації з літерою А (Рис.А.5) можна побачити, що в більш ранніх рукописах, як от Київський Псалтир (а), форма літери є досить широкою, а пустий простір не заповнений декоративними елементами або лігатурою. Далі, в прикладах з Пересопницького Євангелія А стає вужче, а пустий простір, заповнюється верхнім хвостиком та декоративним елементом (б, в). Друковані літери А (г, ґ) є ще більш звуженими, а діагональні штрихи більш похилі та плавно переходять в основний штрих. Декоративний елемент можна побачити на діагональному штриху А з Острозької Біблії (ґ).

Спільними рисами літер є звужена форма, чітко вертикальний основний штрих та розширення, або невеликі серифи на краях літери.

Округлі літери, які представлені на прикладах О, С та Є (Рис.А.6), мають багато спільного між собою: звужена форма, гострі кути, закрита апертура та деякі декоративні елементи. Варто зазначити, що друковані літери

відрізняються від рукописних товщиною напливів, спрощенням декоративних елементів (особливо це видно на літері Є (в, г) та більш вираженим вигином нижньої частини.

Прямі літери Н та И, які представлені на Рис.А.7, виглядають майже однаково у рукописах та першодруках, лише літера Н з Київського Псалтиря (а) відрізняється більш широкою формою та майже горизонтальною перекладиною, всі інші літери Н мають з'єднувальний штрих під різними кутами.

Особливістю рукописної в'язі також є багато декоровані літери, наприклад Ж, Ф, деякі варіанти Є та ін. (Рис.А.8). Серед розглянутих книг ця риса більш притаманна саме Пересопницькому Євангелію.

Спільною рисою рукописної та друкованої в'язі є велика кількість лігатур. В книгах вони представлені в найрізноманітніших варіантах: РЬ, ХИ, БИ, БЛ (Рис.А.9) та інші. Особливо цікаво виглядає один з заголовків львівського Апостола, майже весь текст якого складається з лігатур (рис.).

Отже, в'язь є характерним декоративним шрифтом для українських сакральних книг XIV–XVI ст. З появою друкарства в'язь дещо видозмінюється, стає більш простою та стандартизованою, але не зникає зі сторінок першодруків.

2. Устав та півустав

Літери -а- в рукописних та друкованих книгах досить схожі між собою та нагадують форму сучасної рукописної малої -а- — петелька та основний штрих. Проте, навіть на прикладах з чотирьох книг (Рис.А.10) можна побачити як від більш суворих норм уставу в Київському Псалтирі, де основний штрих стоїть вертикально, а форми літер не мають варіативності; письмо переходить до Пересопницького Євангелія, де літери написані півуставом, мають нахил основного штриха, а в літерах з першодруків з'являється загальний нахил літери, який, за думкою деяких науковців, відбувся через вплив скоропису [14, с. 14].

На формах округлих літер (Рис.А.11) перехід від уставу до півуставу ще більш помітний: в прикладах з Пересопницького Євангелія (б) можна побачити декілька варіантів написання однієї літери, а також більш вільну форму -є-. Загалом форми літер -о- та -с- залишаються звуженими, з досить відкритою апертурою.

Прямокутні літери -н- та -п- (Рис.А.12) також показують перехід від форми уставу, де літера стоїть вертикально, а контраст між основними штрихами та перекладиною дуже малий, до півуставу в Пересопницькому Євангелії, де збільшується контрастність літер та з'являються невеликі декоративні штрихи, і надалі до півуставу в першодруках, з однаковим нахилом літер та невеликою контрастністю.

Надто декорованих літер або лігатур в уставі та півуставі нема, адже це текстові шрифти й головна їх функція інформативна, а не декоративна. На сторінках розглянутих книг також можна побачити частини тексту, які написані скорописом (Рис.А.13) — ще одним різновидом кириличного письма, але він не так багато використовувався в сакральних рукописах та стародруках XIV–XVI століття.

Отже, в'язь, устав та півустав є характерними декоративними та текстовими шрифтами для українських сакральних книг XIV–XVI ст. З появою друкарства шрифти дещо видозмінюються: в'язь стає більш простою та стандартизованою, але не зникає зі сторінок першодруків, півустав все більше заміняє устав та набирає деякі риси скоропису.

2.2 Огляд аналогічних дизайн-продуктів

У контексті сучасного дизайну східнослов'янська культура книговидавництва часто сприймається світом як російська: цьому активно сприяють російські митці. До прикладу на українській платформі Rentafont з 9 шрифтових сімейств, які відповідають запиту «устав» і «півустав» та мають графічні особливості історичних шрифтів, тільки 1 є шрифтом української

розробки, інші ж 8 шрифтових сімейств є розробками російських дизайнерів; на запит «в'язь» ситуація схожа — з 8 шрифтових сімейств 2 є роботами українських дизайнерів і 6 російських шрифтових сімейств [22].

Розглянуто 4 шрифтових сімейств розробки українських дизайнерів, які візуально відтворюють графічні особливості шрифтів з українських сакральних стародруків XIV–XVI ст. Приведено 3 прямих та 1 непрямий аналог.

1. Ascetic 2D (Рис.Б.1)

Сімейство: 2 шрифти.

Розробник: 2D Studio (Д. Турецький, Л. Турецький).

Класифікація: декоративний, акцидентний, в'язь, монолінійний, паличний.

Застосування у макеті: логотип, буквиця.

Ascetic 2D — декоративний шрифт, графічні особливості якого засновані на кириличній в'язі XV–XVI ст. Форми літер наближені до сучасних тенденцій в шрифтовому дизайні: відсутність серифів та геометричні елементи. Проте також збережені і характерні ознаки в'язі: шрифт має багато лігатур, що допомагає краще розкрити стиль в'язі. В гарнітурі передбачено наявність маленьких (строчних) літер, проте вони повністю повторюють форми та пропорції заголовкових літер. Ascetic 2D підтримує 89 мов та доступний в OTF форматі [22].

2. KalinkaMalinka (Рис.Б.2)

Сімейство: 1 шрифт.

Розробник: Т. Ляшенко.

Класифікація: декоративний, акцидентний, в'язь.

Застосування у макеті: логотип, заголовок, буквиця.

KalinkaMalinka — шрифт, заснований на кириличній в'язі. Дизайн шрифту має високу контрастність, що нагадує історичну в'язь, проте відсутні серифи, а літери мають яскраво виражені геометричні форми, що притаманно сучасним шрифтам. Розроблено лише великі (прописні) літери, маленькі

(строчні) літери не передбачено. KalinkaMalinka підтримує 60 мов, а також має альтернативні форми гліфів [22].

3. Zahar (Рис.Б.3)

Сімейство: 4 шрифти.

Розробник: Apostrof (В. Харик, Г. Заречнюк).

Класифікація: рукописний, акцидентний, півустав, каліграфічний, скрипт.

Застосування у макеті: логотип, заголовок.

Zahar — це шрифтове сімейство, яке розроблено на базі оцифровки написів українського графіка Г. Якутовича для оформлення відомого твору І. Франка «Захар Беркут». Zahar є акцидентним шрифтом, з графічними ознаками стилізованого давньослов'янського письма типу півустав. Літери мають м'який контур та середню контрастність, насиченість та нахил регулюються завдяки варіативності накреслень. Маленькі (строчні) літери повністю повторюють форми та пропорції великих (прописних) літер, тільки зменшені в розмірі. Шрифт підтримує 82 мови [22].

4. Skaryna 2017 Title (Рис.Б.4)

Сімейство: 1 шрифт.

Розробник: Koval TF (О. Коваль).

Класифікація: рукописний, акцидентний, дуктальний, декоративний, із зарубками, устав.

Застосування у макеті: логотип, заголовок, буквиця.

Skaryna 2017 Title є непрямым аналогом, адже графічні особливості літер більше нагадують західні зразки сакральних шрифтів, а Ф. Скорина (автор оригінального рукописного шрифту) працював на території сучасної Білорусі. Проте вклад Ф. Скорини в розвиток кириличного друкарства (зокрема і українського) підтверджує І. Огієнко [13]. Шрифт Skaryna 2017 Title є реконструкцією оригінального шрифту, який розробив Ф. Скорина в 1517–1519 роках. Форми літер є трохи неточними, адже наближені до оригінального першодрукарського шрифту. Шрифт різноширинний, з

невеликими серифами та середньою контрастністю, маленькі (строчні) літери не передбачено, доступне одне накреслення, підтримує 58 мов [22].

Отже, українські цифрові шрифти, які засновані на графічних особливостях в'язі мають спрощені геометричні форми, відсутність серифів, декоративних елементів та варіативності накреслень, збережено велику кількість лігатур та маюскульне письмо (відсутність строчних літер). Шрифти, які засновані на формах півуставу мають більш м'які форми, варіативність накреслень, в також поєднують прописні та строчні літери (що відповідає історичним зразкам півуставу XV–XVI ст.).

2.3 Порівняльна характеристика історичних та цифрових шрифтів

Після огляду історичних та цифрових зразків дизайну шрифтів, було проведено порівняльний аналіз рукописних, друкованих та цифрових декоративних шрифтів типу в'язь. Шрифти було проаналізовано за такими критеріями: відповідність категорії (K1), наявність декоративних елементів (K2), наявність лігатур (K3), наявність нижнього регістру (K4) та варіативність накреслень (K5). В таблиці 2.1 наведено результат порівняльного аналізу.

Таблиця 1

Таблиця результатів порівняльного аналізу шрифтів типу в'язь

Шрифт	Критерії				
	K1	K2	K3	K4	K5
Рукописна в'язь	+	+	+	–	–
В'язь з першодруків	+	–	+	–	–
Ascetic 2D	+	–	+	+	–

KalinkaMalinka	+	+	+	–	–
----------------	---	---	---	---	---

Також проведено порівняльний аналіз текстових рукописних, друкованих та цифрових шрифтів типу устав та півустав. Шрифти було проаналізовано за такими критеріями: відповідність категорії (K1), наявність нахилу літер (вплив скоропису) (K2), наявність верхнього регістру (K3), наявність варіативних форм літер (K4) та варіативність накреслень (K5). В таблиці 2 наведено результат порівняльного аналізу.

Таблиця 2

Таблиця результатів порівняльного аналізу шрифтів типу устав та півустав

Шрифт	Критерії				
	K1	K2	K3	K4	K5
Рукописний устав	+	–	+ –	+	–
Друкований півустав	+	+	+	–	–
Zahar	+	+	+	–	+

Отже, за проведеним порівняльним аналізом можна визначити, що сучасні цифрові шрифти (як декоративні, так і текстові) частіше наслідують особливості друкованих, а не рукописних українських шрифтів XIV–XVI ст.

Висновки до другого розділу

Проведено огляд дизайну шрифтів з українських сакральних рукописів та стародруків XIV–XVI ст. Розглянуто процес змін графічних особливостей в'язі, уставу та півуставу під час переходу від рукописів до перших друкованих книг. Визначено, що шрифти типу в'язь не зникли з появою та розвитком друкарства, але зазнали деяких змін: форми літер стали більш вузькими та стандартизованими, з часом все більше зникали декоративні елементи, залишилась велика кількість лігатур. Півустав починає заміняти устав ще в рукописних книгах, ця тенденція переходить і на першодруки, де літери півуставу стають стандартизованими, починають мати нахил (вплив скоропису) та стають дрібнішими.

Оглянуто аналогічні дизайн-продукти. Визначено, що в сучасних цифрових шрифтах, які розроблено на основі в'язі збережено тенденції спрощення та стандартизації форм, повністю відсутні серифи та збережено велику кількість лігатур, збережено особливість маюскульного письма. В шрифтах, які розроблено на основі півуставу збережено історичні пропорції, проте форми стали більш м'якими.

РОЗДІЛ 3

ПРОЄКТНА ПРОПОЗИЦІЯ: ДИЗАЙН ЦИФРОВОГО ШРИФТУ «KELIYA»

3.1. Ідея, концепція та процес ескізування проєктної пропозиції

Ідея проєктної пропозиції полягає у розробці дизайну цифрового шрифту, який засновано на візуальних особливостях шрифтів з українських сакральних рукописів та стародруків XIV–XVI ст. Це допоможе збільшити кількість українських історичних шрифтів та приверне увагу до проблеми розвитку української релігійної культури.

У процесі пошуку рішення для концепції дизайну цифрового шрифту було розглянуто декілька варіантів. Шрифт має бути розробленим на основі історичних шрифтів з сакральних рукописів та стародруків України XIV–XVI ст., відповідати сучасним тенденціям шрифтового дизайну, підтримувати багато світових мов. На ці задачі запропоновано два рішення:

1. декоративний шрифт на основі української в'язі;
2. акцидентний шрифт на основі українського півуставу.

Тема текстових українських шрифтів XIV–XVI ст. (уставу та півуставу) досить широко розглянута науковцями та мистецтвознавцями. Також важливо зазначити що півустав, який у XIV–XVI ст. виконував роль текстового шрифту, наразі не використовується як звичний текстовий шрифт, а сприймається як акцидентний та призначений для застосування у логотипах та заголовках (наприклад цифровий шрифт Zahar). Таке застосування є історично неточним.

На відміну від півуставу, тема української в'язі XIV–XVI ст. не розглянута науковцями майже зовсім. Також сучасні цифрові шрифти, які розроблено на основі історичної в'язі, зберігають оригінальне історичне призначення (заголовки) і залишаються декоративними шрифтами.

Отже, остаточно відібрано концепцію дизайну цифрового шрифту на основі в'язі з українських сакральних рукописів та стародруків XIV–XVI ст.

На основі розробленої концепції створено серію ескізів для подальшого розвитку проєктної пропозиції (Рис.В.1,2,3). Під час ескізних пошуків було розроблено декілька варіантів графічного рішення шрифту:

1. декоративний шрифт на основі в'язі з максимальною схожістю до історичних форм (Рис.В.1). Основний взірєць для наслідування — в'язь зі сторінок Пересопницького Євангелія, згідно з цим основний штрих літер має невеликі розширення вгорі та внизу, а також велика кількість літер має декоративні елементи;

2. декоративний шрифт на основі друкованої в'язі, літери мають невеликі серифи, з'єднання між основними та додатковими штрихами є скругленими, плавними, а також літери не мають декоративних елементів (Рис.В.2);

3. декоративний шрифт на основі в'язі, проте з елементами осучаснення. Відсутні серифи та вигини основних штрихів, літери побудовані за однаковими модулями, розроблено невелику кількість декорованих літер (альтернейти) (Рис.В.3).

Для подальшої розробки цифрового шрифту було відібрано ескізи на основі в'язі з Пересопницького Євангелія. Рішення прийнято через історичну відповідність та яскраві візуальні особливості такого варіанту графічного рішення.

Також для шрифту було запропоновано та утверджено назву Keliya, що є транслітерацією слова «келія» — місця проживання монаха (або ченця). Як відомо, створенням та розписом літургійних книг в християнстві зазвичай займалися монахи.

3.2. Графічне рішення та технічне забезпечення цифрового шрифту «Keliya»

На основі обраної концепції та ескізних пошуків було розроблено дизайн цифрового шрифту «Keliya» (Рис.Г.1, 2, 3).

Keliya — це декоративний шрифт, розроблений на основі в'язі зі сторінок сакральних стародруків України XIV–XVI ст. Головне призначення шрифту це використання у заголовках та логотипах.

Дизайн шрифту Keliya найбільше спирається на графічні особливості в'язі з Пересопницького Євангелія:

- шрифт має вузькі пропорції літер;
- перекладинки на літерах розташовані вище середньої літери (Н, И та ін.);
- закрыта апертура;
- у літер немає виражених серифів, але штрихи мають невелике плавне розширення зверху та знизу, що створює візуальний ефект наявності серифів та сприяє «зв'язуванню» літер у словах (Рис.В.4);
- у багатьох літерах наявні круглі (інколи вигнуті) декоративні елементи або альтернативні сети гліфів з декоративними варіантами літер (Рис.В.5). Більшість альтернативних форм знаходяться у гліфах літер нижнього регістру (через відсутність у гарнітурі строчних літер);
- в деяких літерах (зазвичай зверху) додано трикутний декоративний елемент для врівноваження маси літери та для того щоб запобігти пустому простору в рядку в'язі (Рис.В.4);
- гарнітура шрифту налічує велику кількість лігатур.

Більшість лігатур розроблено для кириличного алфавіту. Згідно з дослідженням Є. Садка 100 найрозповсюдженіших сполучень двох літер (наприклад: на, ий, ми, рь та ін.) складають 63% всіх українських текстів, а сполучення з трьох літер (наприклад: ння, ват, ний, ами та ін.) — 21% [20]. На основі цього розроблено 115 кириличних лігатур. Окрім сполучень з двох та трьох літер, деякі лігатури розроблені для сполучень з чотирьох або п'яти літер (МИРИ, НИЦІЙ, ШИРИ та ін.). Це створює

можливість написання цілих слів чи принаймні частин слів за допомогою лігатур.

Окрім історичних рис в'язі, шрифт Keliya має модернізовані графічні особливості:

- оптичні компенсатори на округлих літерах та літерах з декоративними елементами;
- стандартизація літер зі збереженням декоративних елементів, прикладом є українська літера -Є-, яка розроблена за одним з прикладів літери -Є- з Пересопницького Євангелія (Рис.Г.4), попри оптичне вирівнювання форми, в літері збережено декоративний елемент та оригінальний характер літери. Також цікавим прикладом є літера -Ж-, яка розроблена у двох варіантах: перший засновано на історичному референсі, проте нижня частина літери є дещо спрощеною і більш звичною для сучасного користувача; другий варіант -Ж- (альтернативна форма) повністю розроблено за зразком з Пересопницького Євангелія, має лише невеликі відхилення у вигляді симетричності форми та оптичних компенсаторів (Рис.Г.5);
- більшість літер мають осучаснену графічну форму, а частина літер розроблена без історичного референсу (через відсутність прикладів використання на сторінках історичних літургійних книг). Наприклад: більшість літер латинської абетки, а також кирилична літера -У-, хоча і має історичний референс, проте декорований штрих має дещо змінену графічну форму (Рис.Г.6). Ще одним прикладом є набір арабських цифр, адже в Україні XIV–XVI ст. система числення була абеткова (Рис.Г.7) [2, с. 51];
- серед альтернативних гліфів розроблено літери -О- та -С- з нестандартними для в'язі пропорціями, за формою літери наближені до кола (Рис.Г.8). Така особливість розширює декоративні можливості при використанні шрифтової гарнітури.

У гарнітурі шрифту не передбачено розробку малих літер через недоречність таких — в'язь історично декоративний шрифт, який не практично використовувати для великих об'ємів тексту, а заголовки в'яззю традиційно пишуть маюскулом.

Також історичною особливістю в'язі є те що це суто кириличний тип письма, проте шрифт Keliya стилізовано під латинську систему писемності. Це розширює можливості використання шрифту, може бути корисним для християн східної традиції у країнах з латинською писемністю, а також сприяє ознайомленню іноземців з українською християнською культурою. Розробка латинського алфавіту стала цікавою частиною в роботі над шрифтом, адже велика частина латинських літер має незвичні для в'язі форми, а їх приклади використання неможливо побачити у історичних джерелах. Тож створення дизайну для таких гліфів стало можливим на основі графічних особливостей літер, які мають однакову чи схожу будову як у кириличній, так і в латинській системах (наприклад: -А-, -Н-, -О-, -Р-, Х- та ін.). Деякі літери латинської абетки потребували більше уваги у процесі розробки. Наприклад літера -R-, яка у багатьох сучасних шрифтах схожа за будовою на віддзеркалену кириличну -Я-, у випадку з в'яззю має зовсім іншу форму для покращення читабельності в тексті. До відбору кінцевого результату було створено декілька варіантів літери -R- (Рис.Г.9).

Дизайн цифрового шрифту Keliya розроблено із використанням професійного шрифтового редактора FontLab, який належить до спеціалізованих програмних засобів для проєктування, модифікації та оптимізації цифрових гарнітур. Застосування цього програмного середовища дало змогу забезпечити високу точність побудови графічних елементів, узгодженість пропорцій та відповідність сучасним вимогам до якості цифрової типографіки.

Під час опрацювання проєкту шрифтового дизайну було сформовано набір основних гліфів, що охоплюють розділи Latin Simple, Latin Pro та Cyrillic Basic. Окрім цього, здійснено розробку розширеного набору знаків,

необхідних для побудови лігатурних форм, а також створено знак українського варіанта амперсанда.

Для забезпечення коректного ритмічного й оптичного налаштування шрифтової гарнітури було використано програмне забезпечення FontLab, у якому виконано встановлення метрик проміжків (півавпроші) для літерних форм. Після завершення етапу побудови гліфів були створені класи кернінгу, що дозволяють оптимізувати міжлітерні інтервали та досягти цілісного зорового балансу в текстових наборах. Зазначені технічні процедури є необхідними для забезпечення комфортного читання та підвищення зручності під час шрифтового відтворення тексту [7, с. 10].

Створений шрифтовий дизайн реалізовано у форматі OpenType (.otf), що підтримує розширені типографічні можливості та функціонує в межах універсальної кодувальної системи Unicode, забезпечуючи сумісність і стабільне відображення на сучасних цифрових платформах.

3.3. Дизайн спейсмену шрифту «Keliya»

Фінальним етапом розробки дизайн-пропозиції декоративного шрифту «Keliya» стало створення серії демонстраційних плакатів, які виконують роль прикладу потенційного застосування гарнітури в сучасних дизайнерських проєктах. Серію формують три плакати форматом 100×70 см, кожен з яких присвячений візуальному розкриттю особливостей шрифту «Keliya» та відображенню його естетичного й функціонального потенціалу.

Плакати розроблено на темному тлі, що забезпечує високий контраст та дозволяє максимально акцентувати увагу на білому наборі шрифтових елементів. До композиції кожного плаката включено назву шрифту, стислий знаковий склад (гліфи Cyrillic basic, Latin basic, набір цифр та пунктуаційних знаків), а також приклад застосування лігатур у текстовому блоці. Така структура дає змогу комплексно продемонструвати характерні риси гарнітури, її графічну пластику та придатність до різних режимів використання.

Окрім плакатів, також розроблено серію з п'яти рекламних зображень для подальшого розміщення на сторінці шрифту на українській платформі Rentafont. У цю серію увійшли композиції з назвою гарнітури, стислим знаковим набором, лігатурами та кількома текстовими блоками, що підкреслюють особливості та унікальні риси шрифтової конструкції. З п'яти рекламних зображень три виконано на темному фоні, а два на білому, що забезпечує багатопланове сприйняття та дозволяє користувачеві краще оцінити універсальність шрифту в умовах різного колірного оточення.

Усі роботи витримано в єдиній візуальній мові, що формує цілісну презентаційну систему й забезпечує послідовність у сприйнятті стилістичних і технічних характеристик шрифту «Keliya».

Висновки до третього розділу

Описано ідею розробки дизайн-пропозиції, згідно з цим розроблено дві основні концепції майбутнього дизайн-рішення цифрового шрифту на основі сакральних стародруків України XIV–XVI ст. Для розробки дизайн-пропозиції обрано концепцію декоративного шрифту на основі української в'язі.

Розроблено та описано серію ескізів, заснованих на графічній мові Пересопницького Євангелія. На основі обраних ескізів створено декоративний шрифт «Keliya», описано графічні особливості літер, їх історичні та осучаснені елементи. Також описано технічне забезпечення шрифту.

Приклад використання шрифту представлено у серії плакатів, а також розроблено серію рекламних зображень для сторінки шрифту «Keliya» на платформі Rentafont.

ВИСНОВКИ

1. Огляд спеціальної літератури дав змогу визначити, що питанням українського книговидавництва та шрифтів XIV–XVI ст. приділили увагу такі історики, мистецтвознавці та науковці, як: Я. Ісаєвич, Я. Запаско, І. Огієнко, Б. Гудзяк, П. Клименко, І. Дудник, Д. Клочко, Г. Ковальчук, М. Різник, В. Герасимчук. Більшість досліджень зазначених науковців спрямовано на перші друковані книги та текстові шрифти, рукописним текстовим шрифтам присвячено значно менше праць, а графічні особливості декоративних шрифтів, як рукописів, так і першодруків, не описані майже зовсім.

2. Аналіз сакральних рукописів та стародруків України допоміг визначити графічні особливості українського дизайну шрифту XIV–XVI ст. В процесі роботи розглянуто такі історичні книги: Київський Псалтир 1397 р., Пересопницьке Євангеліє 1561 р., львівський «Апостол» 1574 р., та Острозька Біблія 1581 р. Визначено як змінювалися декоративні та текстові шрифти під час переходу від рукописів до першодруків. Всі шрифти зазнали стандартизації та спрощення форм, проте залишаються на сторінках друкованих літургійних книг; в'язь втрачає більшість декоративних елементів, але залишається активне використання лігатур, півустав стає дрібнішим та переймає характер скоропису.

3. Проведено огляд аналогічних дизайн-продуктів серед українських цифрових шрифтів. В процесі розглянуто такі цифрові шрифти: Ascetic 2D, KalinkaMalinka, Zahar та Skaryna 2017 Title (непрямий аналог). Визначено, що в цифрових шрифтах збережено велику кількість лігатур, відсутність декору (як в друкованих шрифтах), повністю відсутні серифи, інколи збережене маюскульне письмо, півустав має більш м'які форми. З представлених цифрових шрифтів лише Zahar має варіативність накреслень, латинську ж систему писемності підтримують всі розглянуті шрифти.

4. Здійснено порівняльну характеристику серед рукописних, друкованих та цифрових шрифтів (для порівняльної характеристики обрано лише прямі

аналоги). Результати порівняння показали, що сучасні друковані шрифти мають більше спільних рис з друкованими літерами: шрифти, які засновані на в'язі мають мінімум декорованих елементів, зберігають наявність лігатур, не мають варіативних накреслень та літер нижнього регістру (Ascetic 2D має нижній регістр, проте всі літери за формою повторюють літери верхнього регістру); шрифт, який засновано на півуставі теж наслідує друковані літери, адже має стандартизовані літери, невеликий нахил та пом'якшені форми.

5. Визначено ідею створення дизайн-пропозиції у вигляді цифрового дрифту на основі сакральних стародруків України XIV–XVI ст. Обрано основну концепцію проєктної пропозиції, прийнято рішення розвивати концепцію розробки декоративного шрифту на основі української в'язі. Розроблено серію відповідних ескізів. Серед розроблених ескізних пошуків обрано розвивати ті, що спираються на в'язь з Пересопницького Євангелія. Також обрано назву «Keliya» для майбутнього цифрового шрифту.

6. Представлено проєктну пропозицію у вигляді декоративного цифрового шрифту «Keliya». Описано особливості побудови літер, графічні та технічні характеристики шрифту. Розглянуто які візуальні риси відповідають історичним прикладам в'язі, а які є модернізованими для зручного використання у сучасності (наприклад, розроблено цифри арабської системи числення). Описано технічне забезпечення гарнітури шрифту «Keliya». Також представлено приклад застосування шрифту «Keliya» у вигляді серії плакатів та серії рекламних зображень для сторінки шрифту на платформі «Rentafont».

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Апостол (книга) // vue.gov.ua : веб-сайт. URL:
https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BB_%28%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%29 (дата звернення: 19.06.2025).
2. Герасимчук В. П. Від літери до цифри: світові нумерації в українських числівниках. *Дивослово*. 2013. № 7/8. С. 51–53.
3. Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. Львів, 2000. С. 139–142.
4. Дудник І. М. Графічні особливості українського кириличного друкарського шрифту : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.07. Харків, 2019. 11 с.
5. Дудник І. М. Шрифти Острозької друкарні. *Вісник ХДАДМ*. 2016. № 4. С. 32–34.
6. Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д. Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні. Львів, 1981. 25-27 с.
7. Іваненко Т. О Шрифтовий дизайн. Основи. Харків, 2019. 10 с.
8. Ілюстративні матеріали // localhistory : веб-сайт. URL:
<https://localhistory.org.ua/rubrics/artifact/chomu-i-iaak-kiyivskii-psaltir-dosi-ie-peterburzki-eksponatom/> (дата звернення: 20.06.2025).
9. Ілюстративні матеріали // lsl.lviv.ua : веб-сайт. URL:
<https://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/2021/08/11/ostrozka-bibliya/> (дата звернення: 20.06.2025).
10. Ілюстративні матеріали // mefodiy.org.ua : веб-сайт. URL:
<https://mefodiy.org.ua/peresopnicke-ievangelii-svyatiny-ukr/> (дата звернення: 20.06.2025).

11. Ілюстративні матеріали // velychlviv.com : веб-сайт. URL:
<https://velychlviv.com/apostol-1574-abo-zapys-pro-lviv-u-knyzi-istoriyi-kyrylytseyu/> (дата звернення: 20.06.2025).
12. Ілюстративні матеріали // we.org.ua : веб-сайт. URL:
<https://we.org.ua/kultura/lvivskyj-apostol-pershodrukarya-ivana-fedorova/> (дата звернення: 21.06.2025).
13. Історія українського друкарства./ І. Огієнко, Київ, 1994. С. 120-125. <http://litopys.org.ua/ohdruk/ohd.htm> (дата звернення: 23.03.2025).
14. Клименко П. В. Графіка шрифту в Острозькій Біблії. Київ, 1925. 8-14 с.
15. Ключко Д. Чому і як Київський Псалтир досі є петербурзьким експонатом. *Локальна історія* : веб-сайт. URL:
<https://localhistory.org.ua/rubrics/artifact/chomu-i-iak-kiyivskii-psaltir-dosi-ie-peterburzskim-eksponatom/> (дата звернення: 02.04.2025).
16. Ковальчук Г. І. Рукописні книги та стародруки: навч. посіб. Київ, 2011. 30-31 с., 55-60 с.
17. Острозька Біблія — українська національна реліквія XVI ст. // Львівська національна наукова бібліотека України : веб-сайт. URL: <https://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/2021/08/11/ostrozka-bibliya/> (дата звернення: 21.06.2025).
18. Пересопницьке Євангеліє – святиня українського народу // Mefodiy : веб-сайт. URL: <https://mefodiy.org.ua/peresopnicke-ievangeliiie-svyatinya-ukr/> (дата звернення: 21.06.2025).
19. Різник М. Г. Письмо і шрифт: посібник. Київ : Вища школа, 1978. 91 с.
20. Садко Є. Кирилиця та латинка в українській мові. *Rentafont* : веб-сайт. URL: <https://rentafont.com.ua/blog/kirilicya-ta-latinka-v-ukrayinskij-movi> (дата звернення: 12.11.2025).

21. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми./ Я. Ісаєвич, Львів, 2002. С. 43-65, 67-77, 87-94, 104-117, 118-127.
URL: <http://litopys.org.ua/isaevych/is.htm> (дата звернення: 20.03.2025).
22. Українські шрифти // Rentafont : веб-сайт. URL:
<https://rentafont.com.ua/> (дата звернення: 25.06.2025).
23. Jan Tschichold. The New Typography. University of California Press, 2006. 95 с.

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА

Рисунок 1. Сторінки Київського Псалтиря 1397 р. [8].

Рисунок 2. Розворот Пересопницького Євангелія 1561 р., Національна бібліотека ім. В Вернадського, Київ [10].

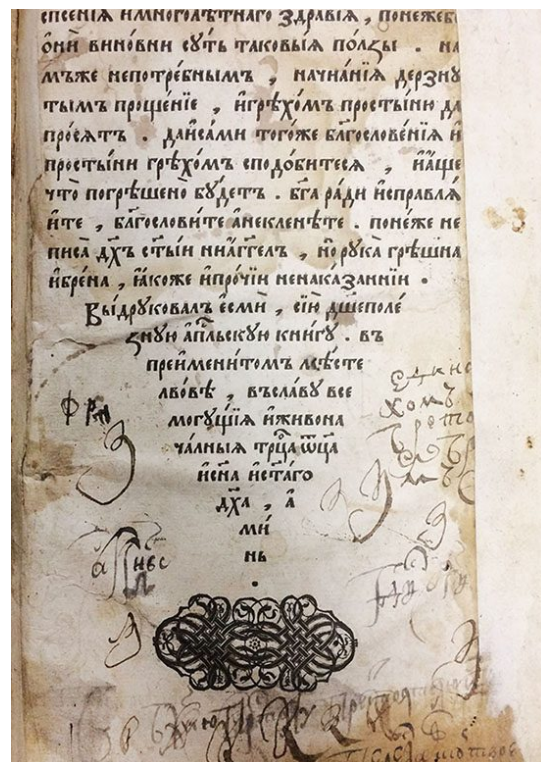
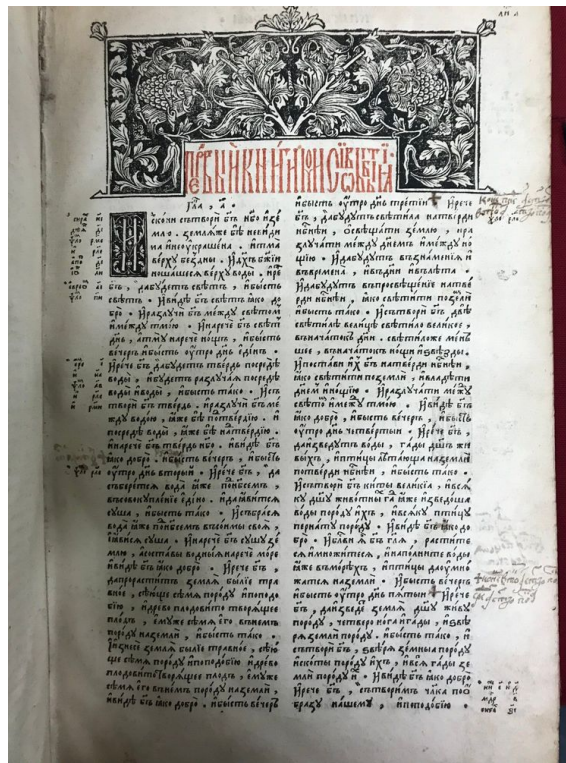
[illegible]

Рисунок 4. Сторінки Острозької Біблії 1581 р. Музей книги та друкарства, Острог [9].

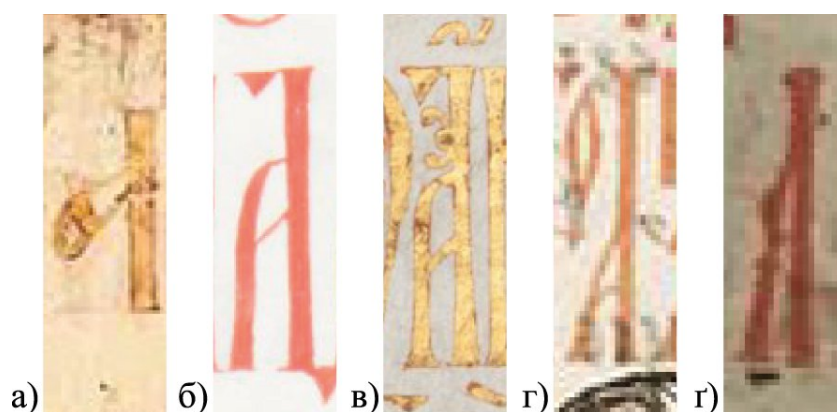

Рисунок 5. Фрагменти сторінок стародруків з літерою А: а) Київський Псалтир 1397 р.; б, в) Пересопницьке Євангеліє 1561 р.; г) Апостол 1574 р.; г) Острозька Біблія 1581 р.

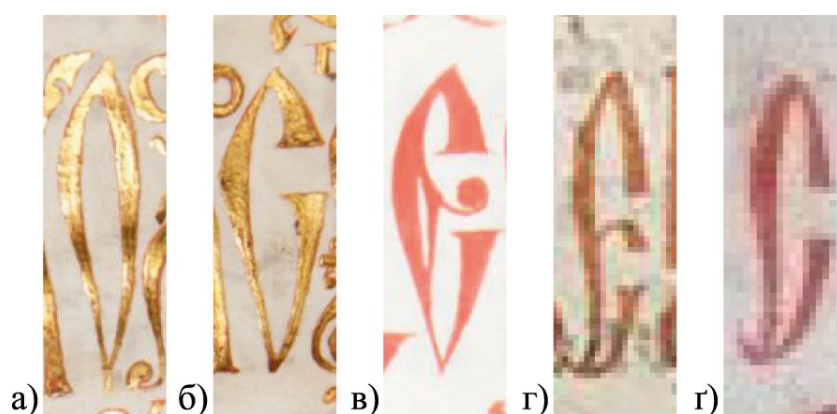

Рисунок 6. Фрагменти сторінок стародруків з округлими літерами: а, б, в) Пересопницьке Євангеліє 1561 р.; г) Апостол 1574 р.; г) Острозька Біблія 1581 р.

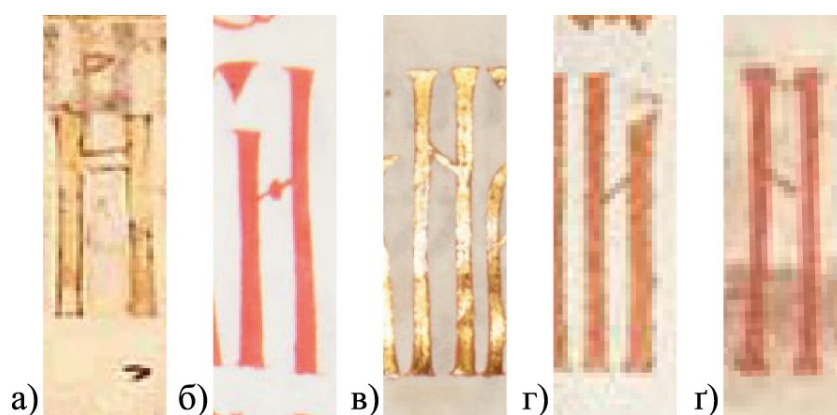

Рисунок 7. Фрагменти сторінок стародруків з прямими літерами: а) Київський Псалтир 1397 р.; б, в) Пересопницьке Євангеліє 1561 р.; г) Апостол 1574 р.; г) Острозька Біблія 1581 р.

Рисунок 8. Фрагменти сторінок Пересопницького Євангелія 1561 р. з рукописними літерами

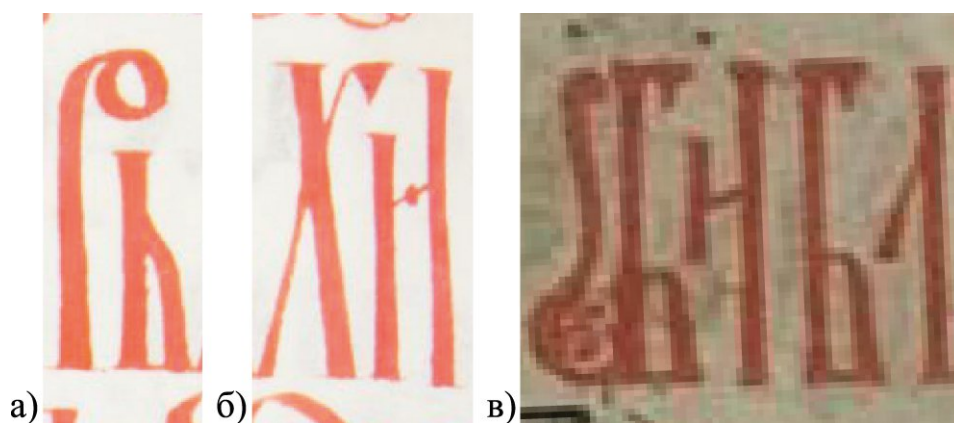

Рисунок 9. Лігатури РЬ, ХИ, БИ, БЛ. Фрагменти сторінок з а, б) Пересопницького Євангелія 1561 р.; в) Острозької Біблії 1581 р.

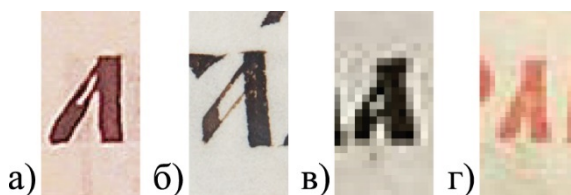

Рисунок 10. Фрагменти сторінок стародруків з літерою а: а) Київський Псалтир 1397 р.; б) Пересопницьке Євангеліє 1561 р.; в) Апостол 1574 р.; г) Острозька Біблія 1581 р.

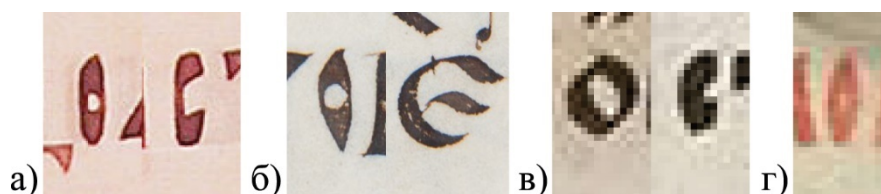

Рисунок 11. Фрагменти сторінок стародруків з літерами о, с, є:
а) Київський Псалтир 1397 р.; б) Пересопницьке Євангеліє 1561 р.;
в) Апостол 1574 р.; г) Острозька Біблія 1581 р.

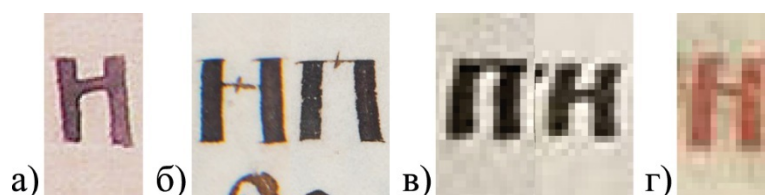

Рисунок 12. Фрагменти сторінок стародруків з літерами н, п:
а) Київський Псалтир 1397 р.; б) Пересопницьке Євангеліє 1561 р.;
в) Апостол 1574 р.; г) Острозька Біблія 1581 р.

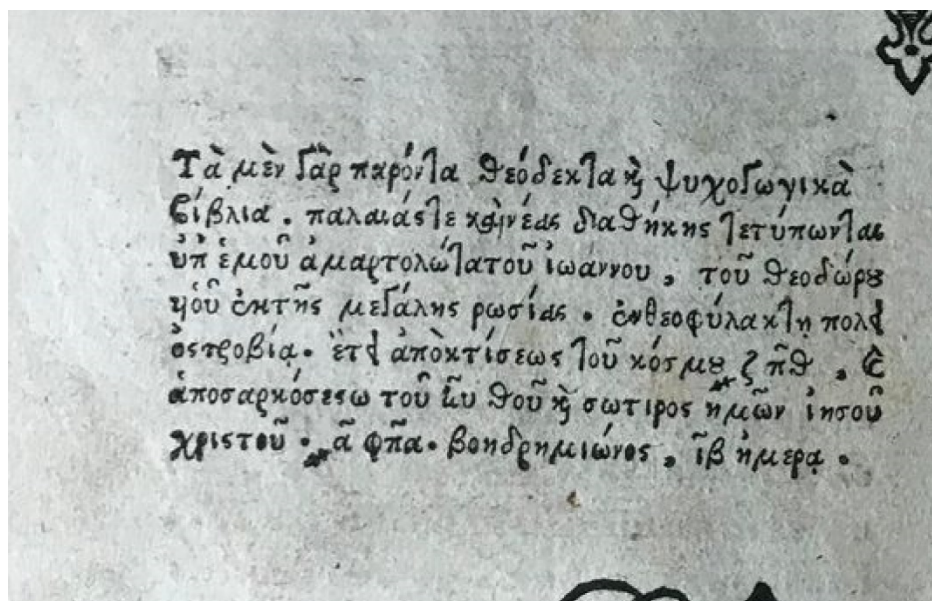

Рисунок 13. Фрагмент сторінки з Острозької Біблії 1581 р. [9].

АНАЛОГИ ТА ПРОТОТИПИ

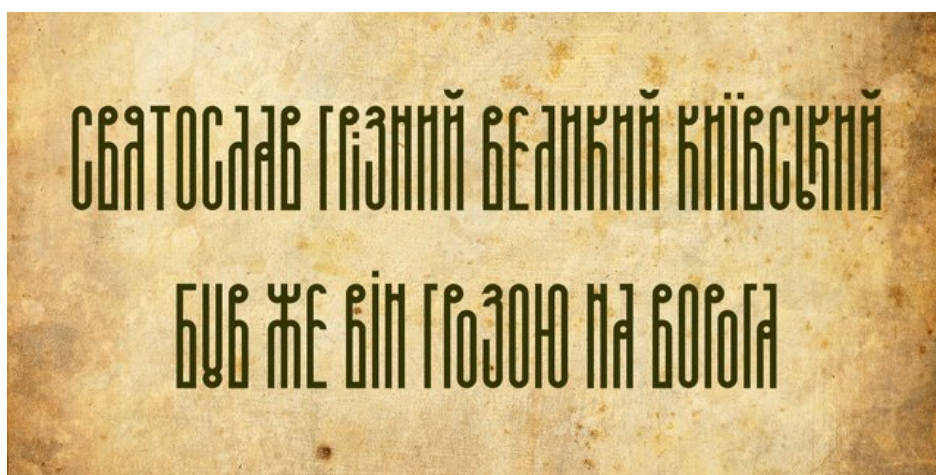
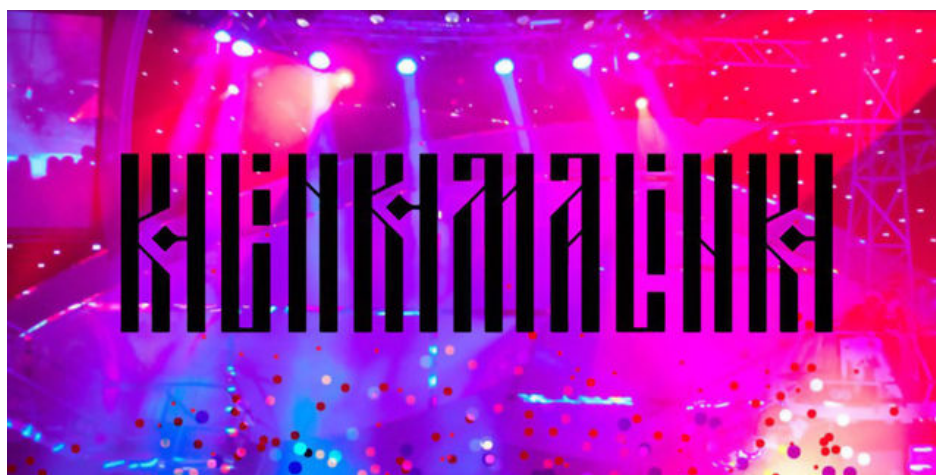

Рисунок 1. Дизайн шрифту Ascetic 2D [22].

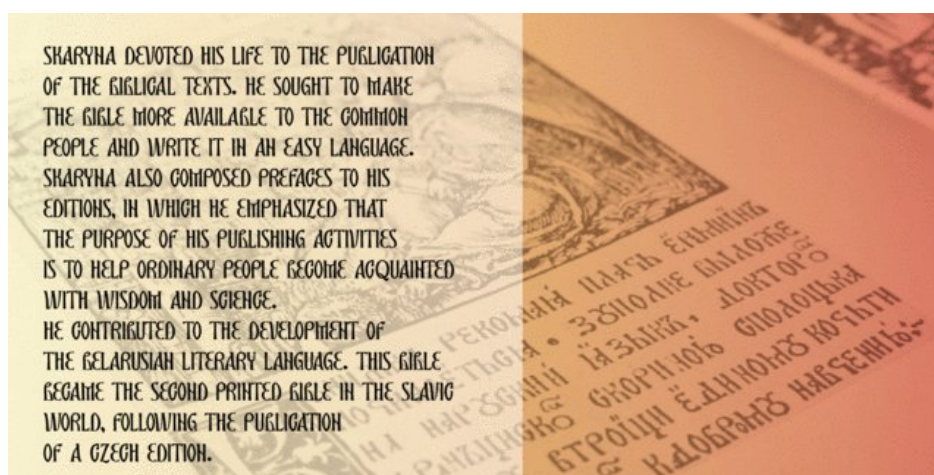
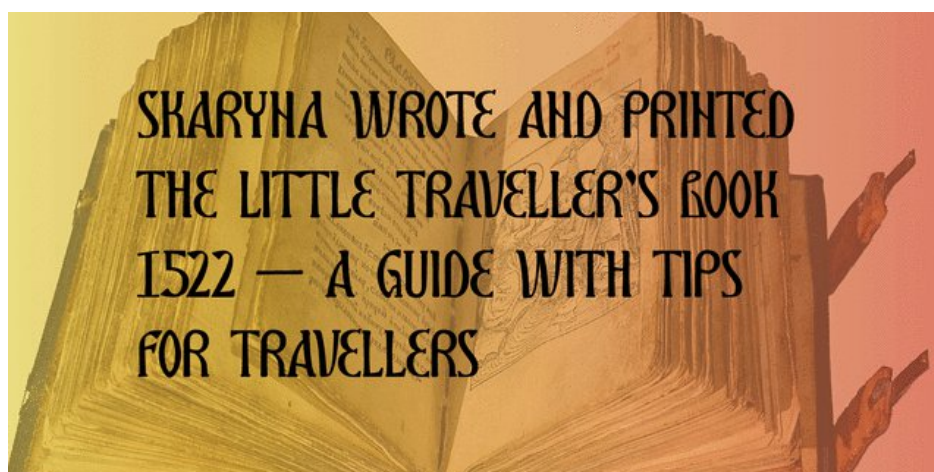

Рисунок 4. Дизайн шрифту Skaryna 2017 Title [22].

ПОШУКОВІ РІШЕННЯ

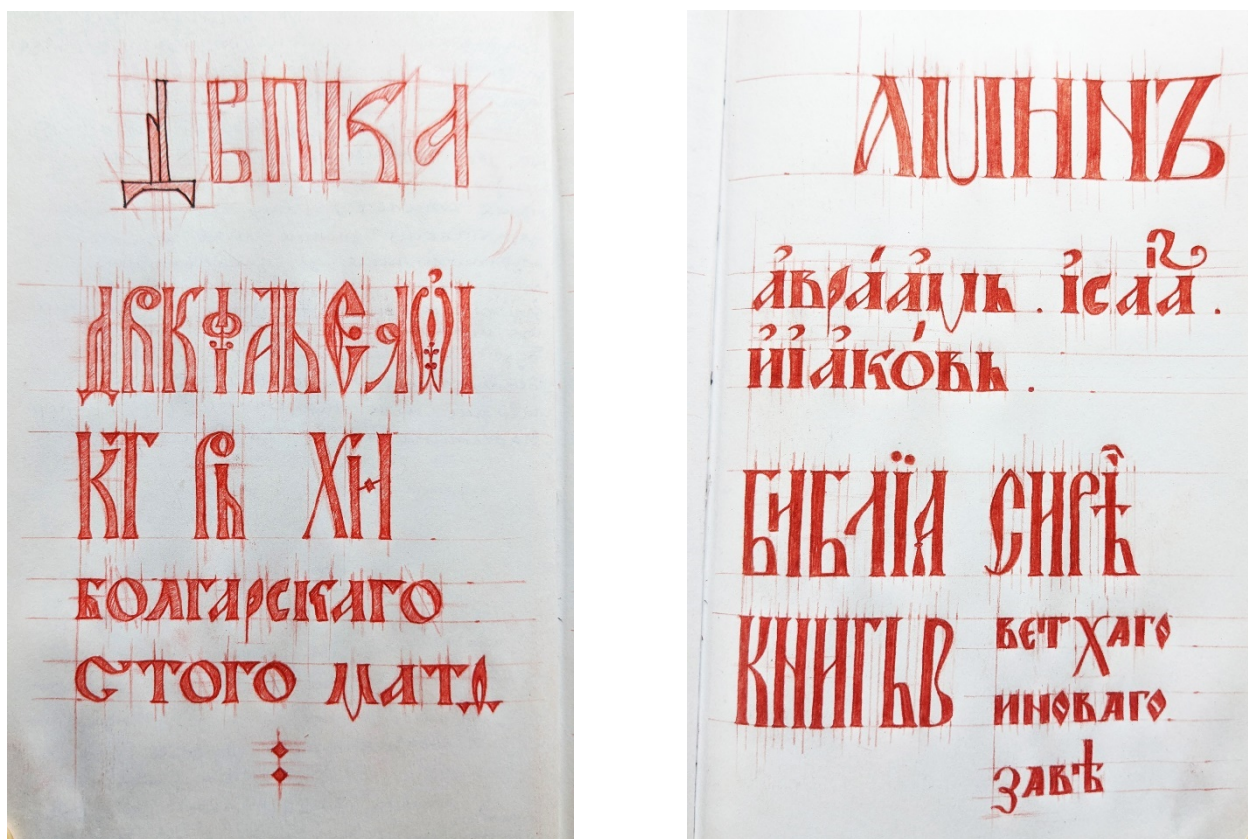

Рисунок 1. Ескізні пошуки графічного рішення

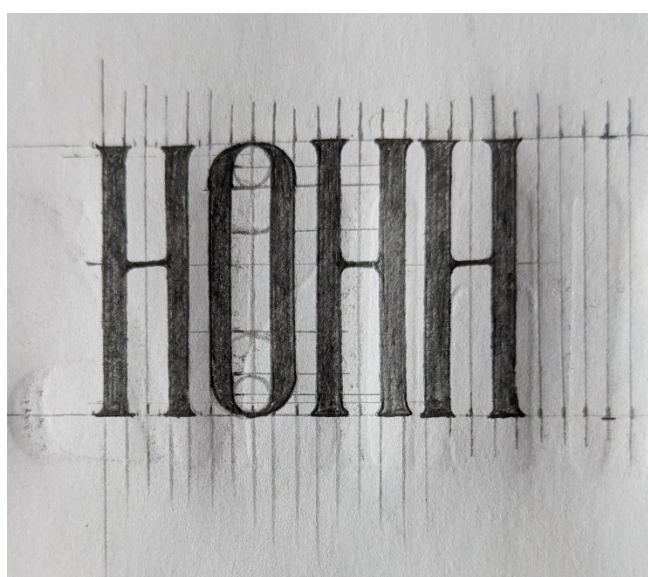

Рисунок 2. Ескізні пошуки графічного рішення

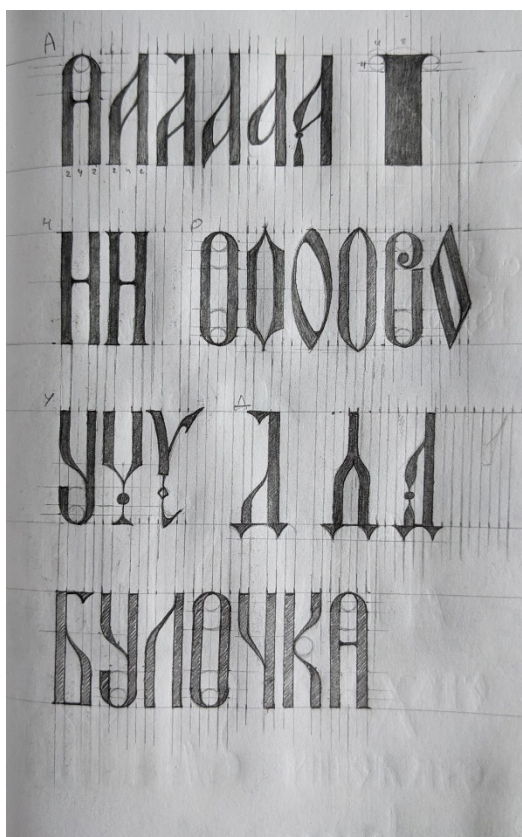

Рисунок 3. Ескізни пошуки графічного рішення

ПРОЄКТНА ПРОПОЗИЦІЯ

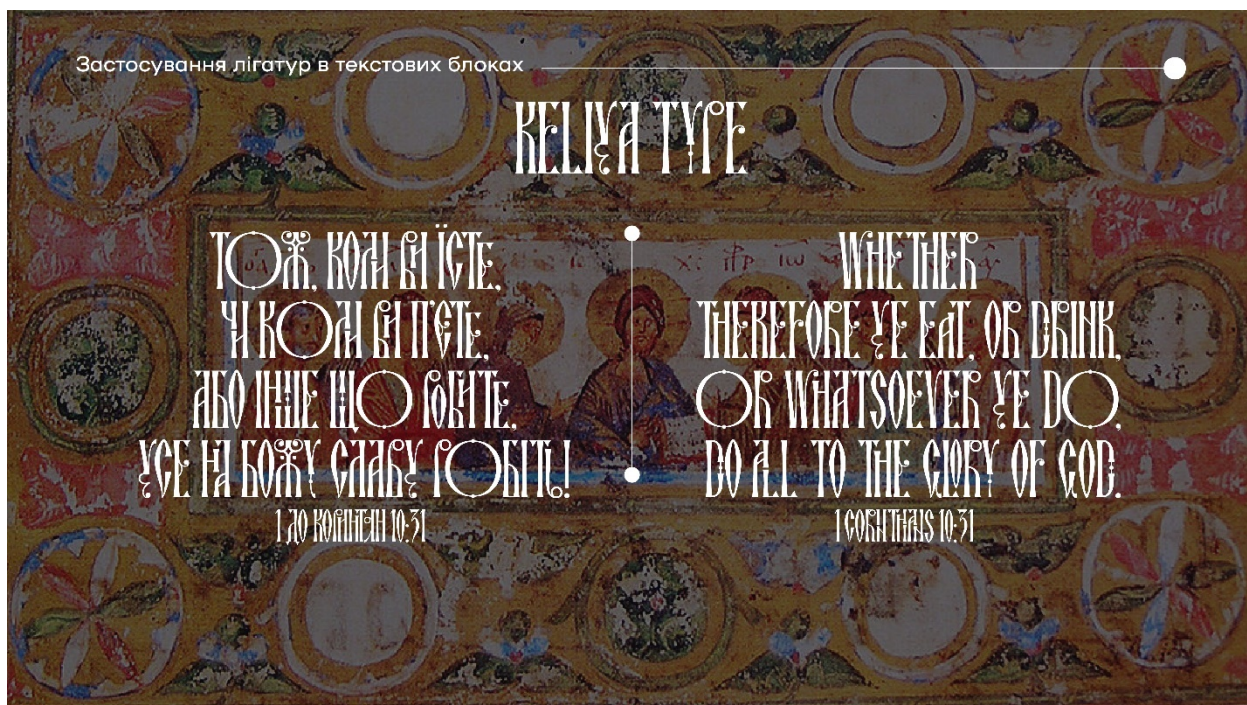

Рисунок 1. Графічне рішення цифрового шрифту Keliya

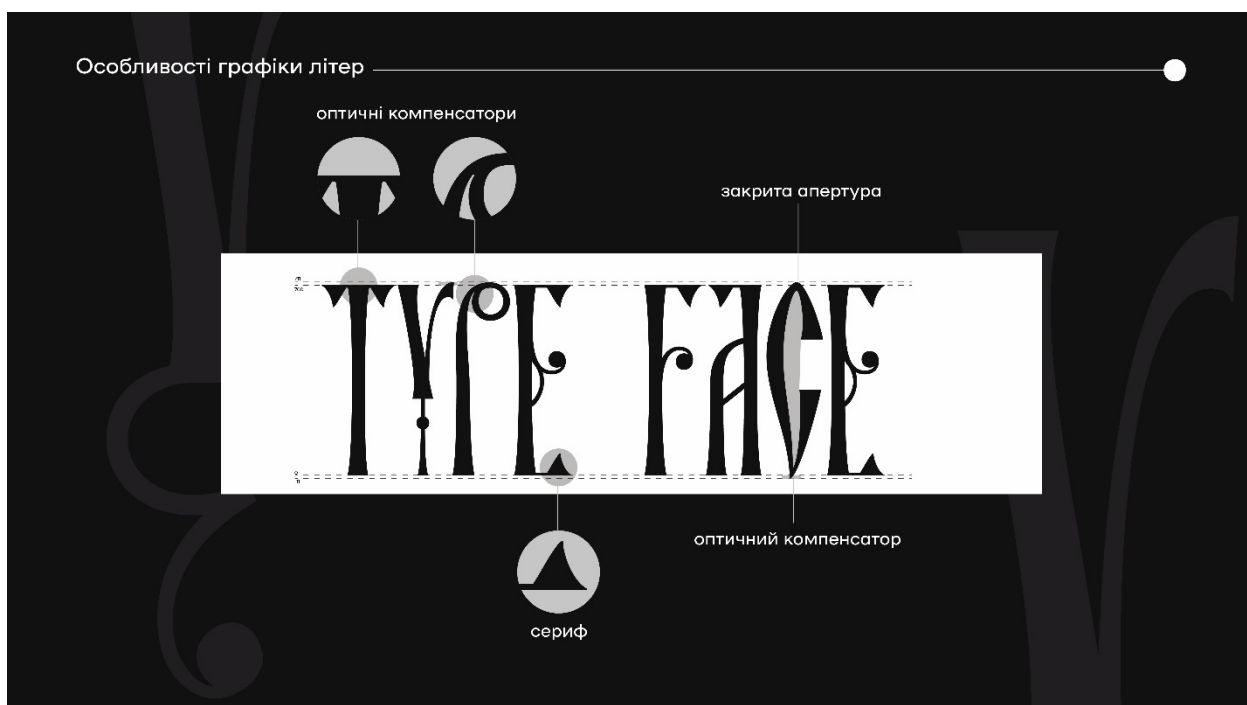

Рисунок 2. Особливості цифрового шрифту Keliya

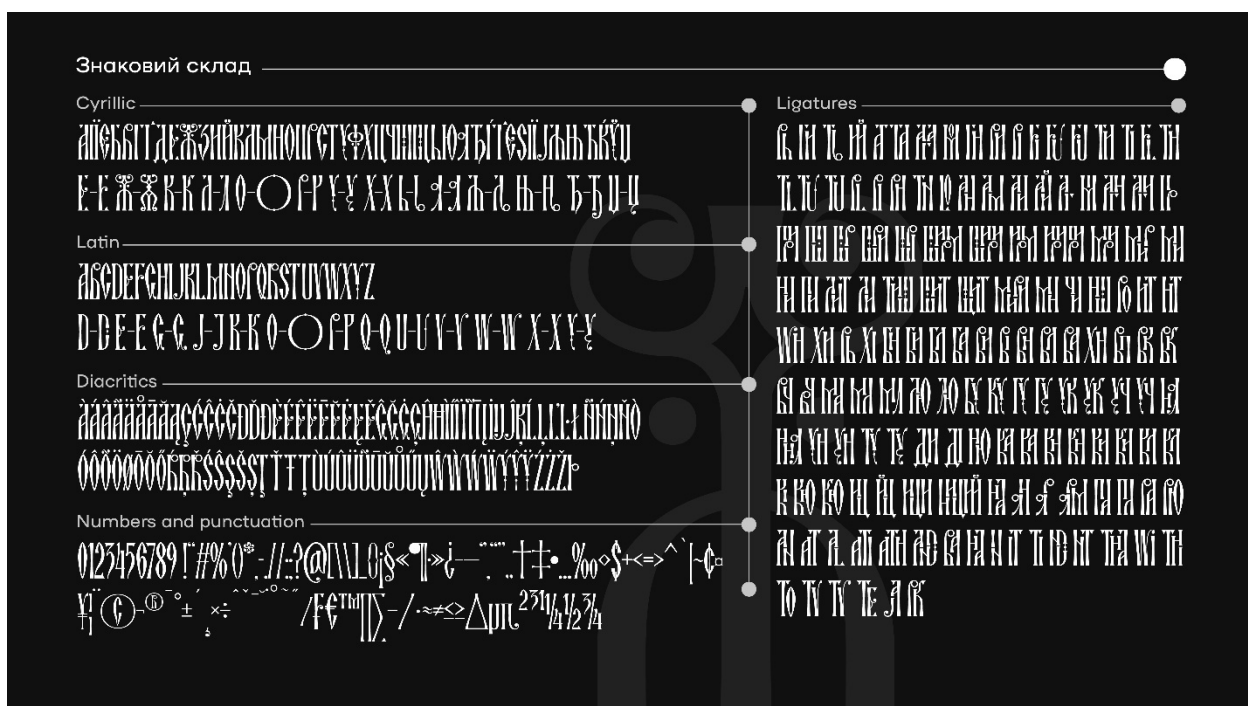

Рисунок 3. Знаковий склад цифрового шрифту Keliya

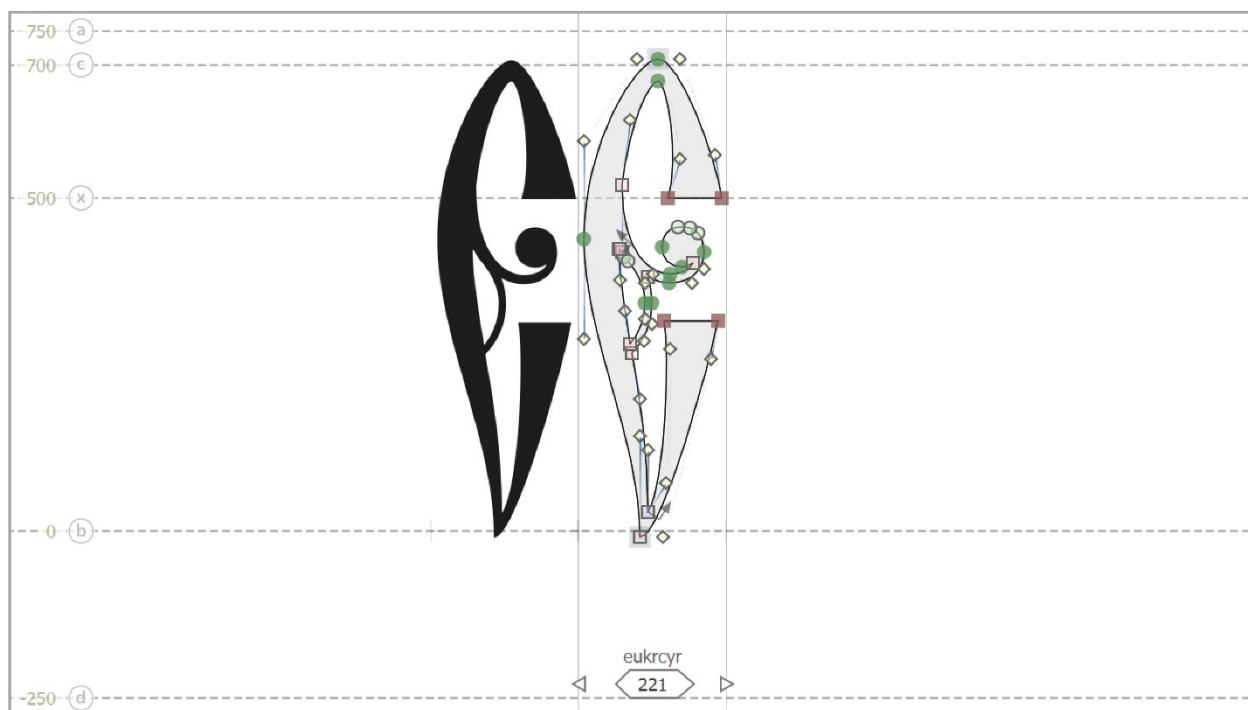

Рисунок 4. Зображення літери -Є-

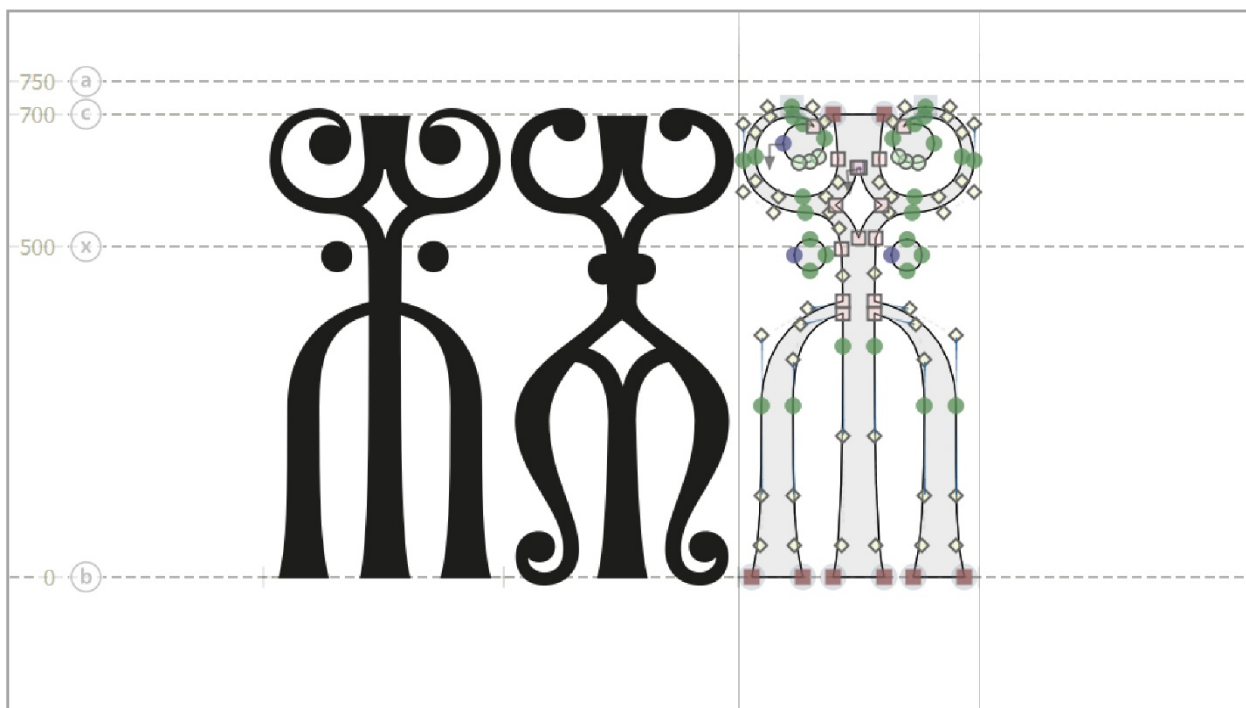

Рисунок 5. Зображення літери -Ж-

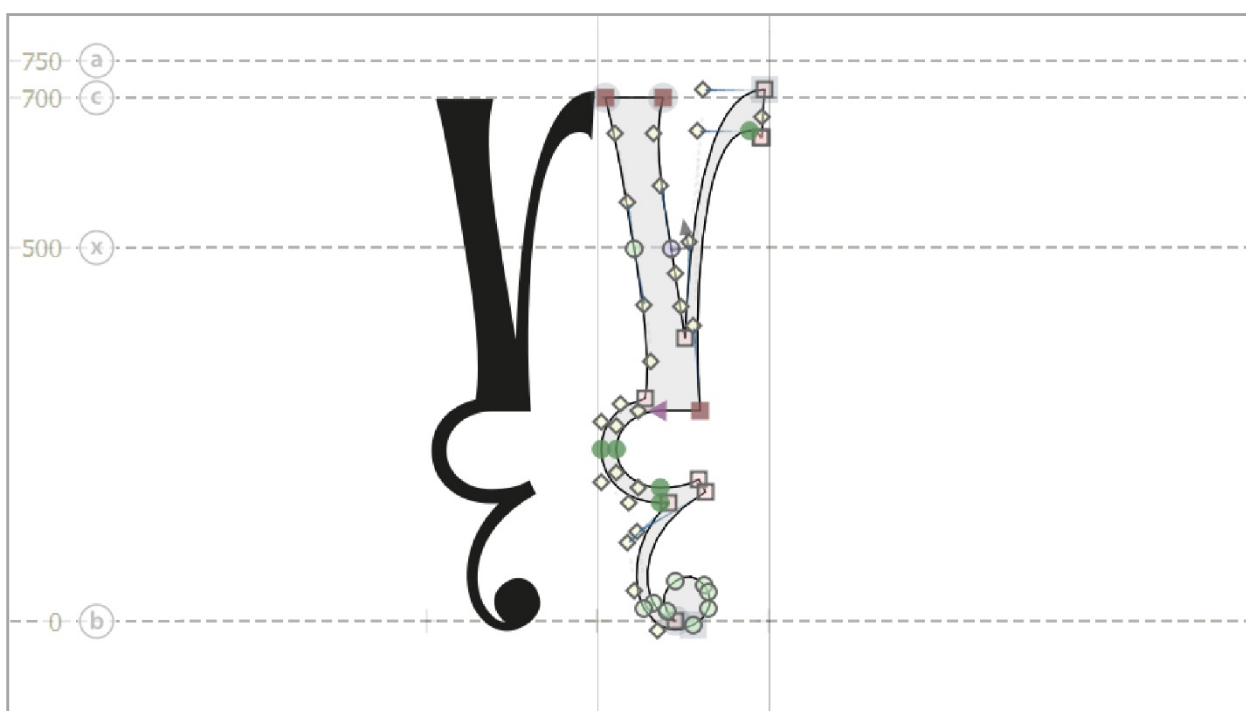

Рисунок 6. Зображення літери -У-

Рисунок 7. Зображення набору арабських цифр

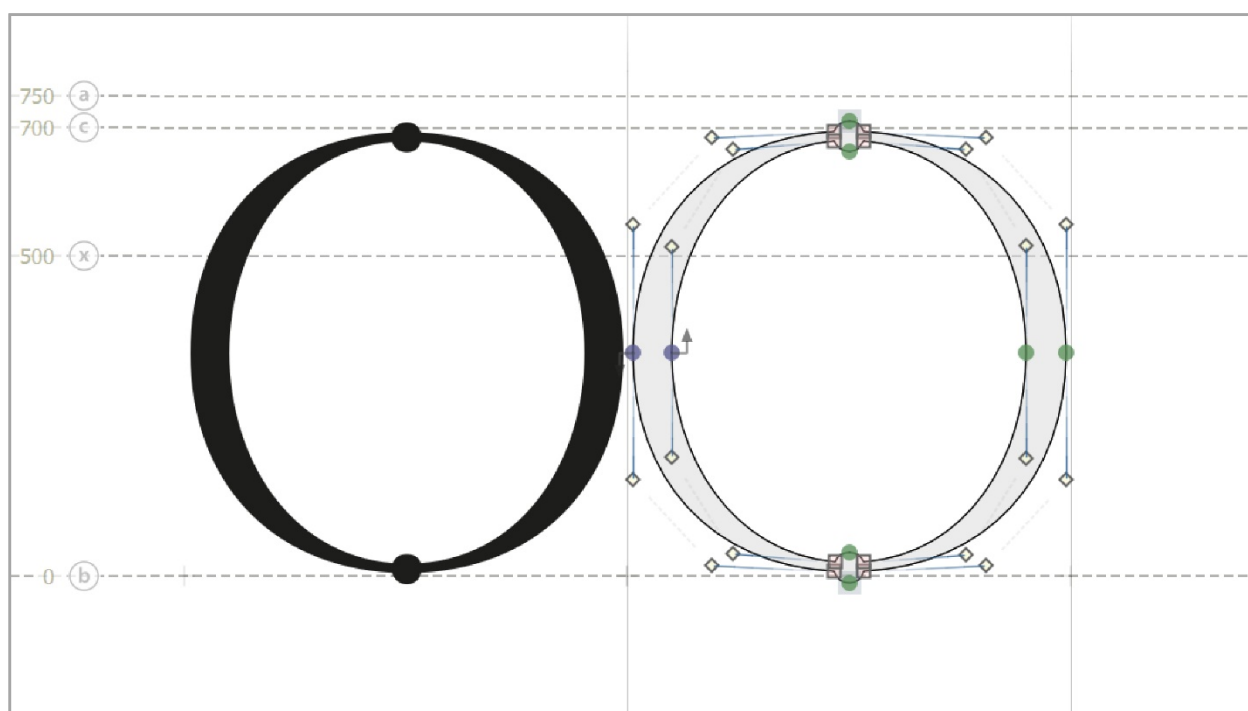

Рисунок 8. Зображення альтернативної форми літери -О-

Рисунок 9. Зображення розробки латинської літери -R-, ескізи та фінальні варіанти